

LANSTYÁK ISTVÁN

Helyi „értékes” nyelvváltozatok,
„tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések,
„agresszív” rövidítések,
„kevercs” nyelv és társaik

Válogatás a nyelvművelői csacskaságok gazdag tárházából*
(I. rész)

A 75 éves Zeman Lászlónak, tisztelettel és szeretettel

ISTVÁN LANSTYÁK

“TOMMY-RÖT” IN LANGUAGE CULTIVATION LITERATURE (I. PART)

800:809.451.1

800.852

800.6

Codification. Contact linguistics. Historical linguistics. Language cultivation. Language myths. Loanwords. Rhetoric. Sociolinguistics. Stigmatization. Structuralism.

Bevezetés és magyarázkodás

Egy születésnap vidám esemény, és minél többedik, annál inkább. A hetvenöt év nem kevés, így igazán van okunk vidámságra: Zeman tanár urat még tizenöt évvel nyugdíjba vonulása után is frissen, mosolyogva láthatjuk be-betérni a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar tanszékére. Én most egy különleges ajándékkal szeretnék neki kedveskedni: egy kisebb válogatást teszek közzé az általam gyűjtött nyelvművelői csacskaságokból úgy, hogy életének minden eddig eltelt évére jusson egy-egy példány. Ezek jó része az *Édes Anyanyelvünk* című nyelvművelő lapban¹ jelent meg (az 1999., 2000., 2001. és 2003. évfolyamban), de olykor kiegészítésképpen más forrásokból is hozok példákat.

Az idézett cikkek szerzői többségükben mozgalmi nyelvművelők és más, nyelvi kérdésekhez valamilyen oknál fogva hozzászóló laikusok, azt a lapot azonban, amelyben előszeretettel publikálnak, akadémiai nyelvművelők, egyetlen kivétellel

* Az írásom alapjául szolgáló kutatások a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gamma Nyelvi Iroda munkatervének keretében folytak, ill. folynak az Arany János Közalapítvány, az Illyés Közalapítvány és a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával.

céhbeli nyelvészek szerkesztik: Grétsy László (felelős szerkesztőként), Balázs Géza, Kemény Gábor és Maróti István. A szerkesztőbizottságot rajtuk kívül még Deme László (a szerkesztőbizottság elnöke), Bencédy József és Fábíán Pál alkotja. A lapot a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága és a Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatja; kiadását jelenleg az Oktatási Minisztérium és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és más intézmények is segítik.

Az idézett állítások, vélemények nem egyszerűen azért kerültek be a gyűjteményembe, mert nem értek velük egyet, hanem azért, mert ma már nem tartoznak a tudományosan is elfogadható nézetek közé: egy részük nyelvi mítosz, más részük nyelvi babona, harmadik részük pedig egyszerűen butaság.² Szakmai körökben nincs is szükség ezek megcáfolására, hanem egyszerűen meg kell tőlük tisztítani a tudományos intézményekhez kötődő sajtótermékeket, kiadványokat. Rendkívül visszás az az állapot, hogy tekintélyes tudományos és államigazgatási intézmények egy olyan folyóiratot támogatnak, amely nyelvi műveltség helyett babonáságot terjeszt. Éppen ezért Zeman László és a többi olvasó szórakoztatása mellett egy további célom is van gyűjteményem egy részének közreadásával: hozzájárulni ahhoz, hogy a jobb sorsra érdemes *Édes Anyanyelvünk* a nyelvi mítoszok, babonák és butaságok terjesztője helyett a szó legnemesebb értelmében vett nyelvi ismeretterjesztés és nyelvi tanácsadás értékes és értelmes fórumává váljon. És persze jó volna elérni, hogy a tudomány és a babonáság élesen elváljon egymástól, ne lehessen a kettő határán lavírozni, ahogy ezt sok, jobb sorsra érdemes nyelvész kollégám teszi.

Amint fentebb említettem, e csacskaságok cáfolatára a szakmán belül kár volna időt vesztegetni. Különösen Zeman Lászlónak nincs arra szüksége, hogy „fölvilágosítsam” a dolgok tényleges állásáról: nem kétséges, hogy ő mindezeket nálamnál sokkal jobban tudja, ékesen bizonyítva, hogy Tolcsvai Nagy Gábornak igaza volt, amikor a kilencvenes években a nyelvművelés körül zajló vitában megállapította: „a magyar nyelvművelés értékrendjét, elméleti kereteit, módszertanát, gyakorlatát illető viták a látszat ellenére sem tekinthetők nemzedéki jellegűeknek” (1994/1998, 253). Az idézett csacskaságokat azért kommentálom mégis, mert írásom nem nyelvészeti szaklapban jelenik meg, az a látásmód pedig, amelyet a közreadott szemelvények képviselnek, nem idegen a szlovákiai magyar értelmiségtől, a társadalomtudósoktól sem. Nem is csoda, hiszen az iskola, az anyanyelvi nevelés ezt a szemléletet közvetítette, és jelentős mértékben közvetíti mind a mai napig. Ékes bizonyosságai ennek a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar tanszékére bekerülő fiatalok, akiknek jó részét csak többéves szívós munkával lehet arról teljesen leszoktatni, hogy a nyelvet a hagyományos nyelvművelés torzító optikáján keresztül szemléljék.

Balázs Géza akadémiai nyelvművelő az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága számára készített „problémafelvető vázlat”-ában (2003b, 2) az ún. nyelvvédelmet „többnyire laikusok által végzett nyelvapoló tevékenység”-ként határozza meg, „amelyre támaszkodhat a nyelvész, illetve el is határolódhat tőle”. Brauch Magda mozgalmi nyelvművelő a nyelvész szakemberek és nyelvművelők összefogását sürgeti „közös anyanyelvünk védelmében” (1999). Jómagam nem kívánok az önkéntes nyelvművelőkkel összefogni „közös anyanyelvünk védelmében”, ellenkezőleg: úgy gondolom, hogy a mozgalmi nyelvművelést úgy, ahogy van, meg kellene szüntetni (de nem az anyanyelvi mozgalmat, amely nagyon hasznos dolog, ha megfelelő kezekben van a szakmai irányítása). Akár nyelvi tanácsadásként, akár nyelvi ismeretterjesztésként,

akár nyelvtervezésként értelmezzük a nyelvművelést, mindhárom esetben olyan tevékenységről van szó, amely szakképzett nyelvészekre tartozik.

Dolgozatomban nem vállalkozom az idézett vélemények kritikai elemzésére, csupán csokorba – pontosabban csokrokba – szedésüket és laza kommentálásukat tekintem feladatomnak. Észrevételeimet ezért nem is helyezem az utóbbi évek nyelvművelés-kritikai irodalmának kontextusába. Mentségemre szolgáljon: írásom műfaja nem tanulmány, nem is szakcikk, még csak nem is nyelvi ismeretterjesztő írás, hanem voltaképpen *hozzászólás*. Azt a hozzászólásomat folytatom, amelyet 2003. szeptember 30-án Budapesten, az MTA Nyelvtudományi Intézetében, az intézet nyelvművelő osztálya által szervezett kerekasztal-konferencián elkezdtem. A konferencia címe *A nyelvművelés helye a nyelvtudományban* volt. Úgy gondoltam, s most is úgy gondolom: addig, amíg a „nyelvművelés” ürügyén olyan vélemények fogalmazódhatnak meg, amelyek tudományos nézetként ma már teljesen szalonképtelenek, s ráadásul olyan magatartás húzódik meg mögöttük, amely még nyelvi emberi jogi problémákat is fölvet, addig rossz fény vetül például arra a legitím és szakszerűen végzett nyelvi tanácsadásra is, amelyet éppen a kerekasztal-konferencia szervezője, a nyelvművelő osztály végez. Éppen ezért fontosnak tartottam, s most is fontosnak tartom, hogy azok a szakemberek, akik a nyelvtudományban keresik a nyelvművelés helyét, elhatárolódjanak az ilyen tevékenységtől.

Ez az elhatárolódás az említett konferencián sajnos nem történt meg egyértelműen, s a hozzászólásomra adott válasz is bagatellizálta a problémát; ezért folytatom most a mondókámat ebben a formában. Mivel a csacskaságokból készített válogatás igen terjedelmes, a bemutatott anyagot a jobb olvashatóság kedvéért bizonyos témakörök szerint csoportosítottam. Egy-egy csacskaság rendszerint több témakörbe is beleillik, ezért hozzászólásom valójában minden jelenségre sokkal több példát tartalmaz, mint amennyit az egyes alfejezetekben idézek. Magukban a forrásokban pedig, az *Édes Anyanyelvünk* megvizsgált évfolyamaiban, a csacskaságok száma többszöröse az itt közreadottakénak. Más forrásokból származó vendég szemelvények közléséhez tehát nem azért folyamodtam, mintha az elsődleges forrásban nem állt volna rendelkezésemre elegendő anyag, hanem azért, hogy két dolgot jelezzek: egyrészt azt, hogy nem csupán egy folyóirat „magánügyéről” van szó, másrészt pedig azt, hogy a mozgalmi és akadémiai nyelvművelők közt nem olyan éles a határvonal, mint ahogyan a távolról érkezett avatatlan szemlélő gondolhatná.

A szükséges háttértudás hiánya

Ahhoz, hogy a nyelvművelő nyelvi kérdésben képes legyen ítéletet mondani, minde nélkülött bizonyos szakismeretekre van szüksége. Ez olyan evidencia, amit szinte röstellek leírni. Mégis le kell, hiszen az alábbi csacskaságok azt mutatják, hogy a nyelvművelők számára ez korántsem magától értődő. Erre utal az a megdöbbentő tény is, hogy a folyóirat nyelvész szerkesztői sem tartották fontosnak, hogy a téves megállapításokat a közölt cikkekből kigyomlálják vagy legalább saját szerkesztői lábujgyezetükben korrigálják (ez utóbbi eljárásra egyetlen példát találtam a megvizsgált anyagban).

Kezdjük el szemlénket két olyan idézettel, amely alapvető *kétnyelvűségi* és *kon-taktológiai* ismeretek hiányáról tanúskodik, miközben a szerzők egy kétnyelvű ki-

sebbségi közösséget – az erdélyi magyarokat – érintő fontos kontaktológiai kérdésekről mondanak véleményyt!

1. Pedig a nyelvek önkényes keverése a megbecsülés hiányát jelzi – mindkét nyelvvel szemben! (Brauch 1999.)

Ez a rövid mondat, melynek szerzője Brauch Magda műkedvelő erdélyi nyelvűvelő, két szakmailag elfogadhatatlan állítást is tartalmaz. Mindkettő közismert nyelvi mítosz; amint erre a magyar–szlovák kódváltással kapcsolatos kutatások is fényt derítettek, sok laikus beszélő hisz ezek igazában. Az egyik, egyetlen jelzőbe sűrített közvetett állítás szerint a nyelvek „keverése” – azaz a kódváltás – önkényes. A tekintélyes nemzetközi és magyar szakirodalom egybehangzó tanúsága szerint ez nem így van, a kódváltást nagyon is jól meghatározható nyelvtani és pragmatikai szabályok vezérik. Ami a kódváltás nyelvtani törvényszerűségeit illeti, fontos tudni, a hogy kétnyelvű megnyilatkozások többsége grammatikus – azaz nyelvtanilag helyes – mondatból, mondatrészletből áll; az olykor előforduló agrammatikus mondatok, mondatrészletek többnyire jól megmagyarázhatók. Nagyobb számú agrammatikus kétnyelvű megnyilatkozásra csak a nyelvvesztés folyamatában lévő beszélők esetében vannak példák, ez azonban nem a kódváltással függ össze, hanem a beszélők gyöngye nyelvtudásával, hiszen az ilyen beszélők sok olyan agrammatikus mondatot, mondatrészletet is produkálnak, amely nem tartalmaz vendégnyelvi elemet.

Ami az idézetben nyíltan megfogalmazott állítást illeti, hogy ti. a kódváltás negatív attitűdöket föltételez az érintett nyelvekkel szemben, ennek is az ellenkezője az igaz. A szakirodalom tanúsága szerint a kódváltás a legnagyobb mértékben általában épp azokra a beszélőkre jellemző, akik mindkét nyelvvel azonosulnak, mindkettőhöz pozitívan viszonyulnak, vagyis mind a kettőt nagyra becsülik. Erre a törvényszerűsége több empirikus bizonyítékunk van a szlovákiai magyar beszélőközösségben folytatott kutatásokból is.

A következő idézet szintén a kódváltásra nézve tartalmaz egy olyan közvetett állítást, amely a közkezdelt nyelvi mítoszok közé tartozik. A szemelvényben idézett megállapítás szerzője, Péter Sándor, az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége által 2000 januárjában szervezett illyefalvi anyanyelvi értekezletnek volt az egyik előadója.

2. A nyelvi rabság rányomja bélyegét a városi magyar tanulókra – mondta előadásában Péter Sándor –, ugyanis a magyar gyermekek annak ellenére, hogy jól tudnak magyarul, keverik a két nyelvet. (Komoróczy 2000.)

Amint látjuk, Péter Sándorban föl sem merült az a lehetőség, hogy a kódváltásnak nemcsak a gyöngye nyelvtudás vagy a nyelvi hiány lehet az oka. A nemzetközi és a magyar szakirodalom a kódváltásnak a legkülönbözőbb indítékait és funkcióit tárta föl az elmúlt évtizedekben; ilyenek többek között a másik nyelven elhangzottak szó szerinti idézése, a mondanivaló hitelesítése vagy nyomatékosítása, a mindkét nyelvvel való azonosulás kifejezése, nyelvi játék stb., stb., stb. A kódváltó beszélők egy része mind a két nyelvet kiválóan ismeri, s ezenkívül még egy többletképességgel

is rendelkezik: össze tudja kapcsolni a két nyelv elemeit egyetlen diskurzuson belül úgy, hogy a létrejövő nyelvi megnyilvánulás nyelvtanilag helyes legyen.

A laikusok egyébként sokszor még az átadó nyelvi kölcsönszavak használatát is a két nyelv „keverésé”-nek minősítik, ez azonban nem helyes, mivel a kölcsönszavak olyan átadó nyelvi szókészleti elemek, amelyek beépültek az átvevő nyelv rendszerébe. A kölcsönszavak használata még kevésbé utal hiányos nyelvtudásra, mint a kódváltás, ellenkezőleg: amennyiben a beszélő a kölcsönszavaknak azokat a szinonimáit is ismeri, amelyek az adott nyelv egynyelvű változataiban használatosak (ha egyáltalán vannak pontos megfelelőik), szókinccse az adott területen gazdagabb az egynyelvű közösségben élő társaiénál.

A következő idézetből kiderül, hogy Brauch Magda nemcsak a kontaktológia területén van híján a szükséges szaktudásnak, hanem nyelvünk *történetét* sem ismeri kellőképpen.

3. Anyanyelvünk egyik finnugor öröksége, hogy szavainkban igen sok hosszú hang található. (Brauch 2003a.)

Az alapnyelv magánhangzó-rendszeréről az uralisztika és a finnugrisztika szakemberei sokkal óvatosabban nyilatkoznak, mint Brauch Magda, mert ennek rekonstruálása nagy nehézségekbe ütközik. Mégis manapság inkább úgy vélekednek a szakemberek, hogy a finnugor alapnyelv valószínűleg nem ismerte a hosszú magánhangzókat. Ami a mássalhangzókat illeti, itt is csupán a felpattanó zöngétlen zárhangok (*p, t, k*) hosszú változatával számolnak (*pp, tt, kk*), de még ezek megléte is vitatott. Az összes hosszú magánhangzó és a hosszú mássalhangzók többsége nagy valószínűséggel a magyar nyelv önálló élete során keletkezett.

A hangtani példa után nézzünk most meg egy *jelentéstani* kérdést taglaló szemelvényt Fodor István nyelvésztől!

4. De most a *hölgy* szó használatát emelném ki. Megszólításként helyénvaló, akkor is jó, ha egy nőről tisztelettel beszélünk. De a mai stílusban, elsősorban a tömegtájékoztatóban, visszás jelentésekben élnek vele. A *férfi* párja vagy ellentéte a *nő*. A férfival szemben vagy mellette napjainkban mégsem a *nő* áll, hanem a *hölgy*; reklámokban nem nőknek ajánlanak szépítőszert, egészségügyi cikket, hanem *hölgyeknek*. Rendőri jelentésekben *két férfi és egy hölgy sérült meg...* De ez még hagyján. Újabban azonban *hölgyek*-nek nevezik majdnem mindig az utcai nőket. (Fodor 2003a.)

Valóban sok jel utal arra, hogy a *hölgy* szó használata változik, ám sem a nyelvtörténet, sem a leíró nyelvészet nem ismeri a „visszás jelentés” fogalmát.³ Ha ismerné, akkor ezzel kellene illeszteni például az *úr* és az *asszony* szavak mai jelentéseit is. Az *úr* ugyanis az Árpád-korban még 'királyi herceg' jelentésben élt, az *uram* megszólítás elsősorban a trónörökösnek dukált. Az *asszony* szó eredetileg magának a királynénak volt a címe. Mindkét szó hasonló, de jóval radikálisabb jelentésváltozáson ment keresztül, mint amilyen a jelek szerint napjainkban megy végbe a *hölgy* esetében. A *hölgy* szó mai jelentése az értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása szerint (ÉKsz.² 2003, 541) 'ismeretlen (elegáns, érett stb.) nő'. A zárójele-

zés arra utal, hogy e jelentésmozgások nem föltétlenül érvényesülnek mindig, vagyis a hölgy olykor lehet nem elegáns, nem érett is. Így tekintve pedig ez a mai jelentésváltozás korántsem annyira „meredek”, mint az *úr* és az *asszony* egykori jelentésváltozása. Érdeemes egyébként visszatekinteni a *hölgy* szó régebbi történetére is: még a kéziszótár is közli, igaz, elavultként 'hermelin' (menyétféle ragadozó állat) jelentését, A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* pedig a szó rokon nyelvi megfelelői alapján föltételezi, hogy a *hölgy* szó 'hermelin jelentése nem eredeti, hanem az a 'nő, nőstény' jelentésre megy vissza (TESZ 1970, 156)! Vagyis a mai „visszás” nyelvhasználat mintegy visszatérést jelent a több ezer évvel ezelőtt, „ősi” jelentéshez, de a visszatérés csak akkor lesz tökéletes, ha már nemcsak az utcanőket, hanem a teheneket és az anyadisznókat is *hölgynek* fogjuk titulálni.

Lépünk tovább, s foglalkozunk most egy kicsit *mondattani* kérdésekkel!

5. Az indoeurópai nyelvekben általános az *egy* határozatlan névelő következetes használata, ami hibának számít a magyarban. Idegen nyelvekből fordított szövegekben szinte már mindenki hozzászokott az olyasféle kifejezésekhez, hogy „John *egy* szép férfi volt”, „kínálkozott *egy* kedvező alkalom”. (Vezényi 2000.)

Ne foglalkozunk most az indoeurópai nyelvekkel kapcsolatos általánosító megállapítással (a szláv nyelvek is indoeurópai nyelvek például, többségük mégsem ismeri sem a határozott, sem a határozatlan névelő kategóriáját), és azt se feszegezzük, mihez képest lehet minden körülménytől elvonatkoztatva „következetes” vagy éppen „következetlen” névelőhasználatról beszélni a névelőt ismerő nyelvekben! Azt nézzük csak, ami ebből a magyar nyelvre vonatkozik, vonatkozna! Vezényi Pál cikkének címe *Pontosabban*, pedig ennél henyébben az *egy* használatára vonatkozó szabályt akarva sem lehetne megfogalmazni. A névszói állítmány előtt használt határozatlan névelő kérdésével, amelyre a *John egy szép férfi volt* példa utal, a 38. szemelvény kapcsán foglalkozom. Ami Vezényi második példáját illeti, a *Nyelvművelő kézikönyv* (NyKk 1983, 465) az *egy* használatát az ilyen mondatokban csak akkor helyteleníti, ha általánosító értelemben vett elvont főnév vagy nem megszámálható dolog neve előtt fordul elő (pl. *a kormány egy következetes nemzetiségi politikára törekszik; a két esemény között egy összefüggést vélek felfedezni*). Jelen esetben nem erről van szó. A *Nyelvművelő kézikönyv* (NyKk. 1983, 466) szerint az ilyen szerepű névelő általában akkor marad el, amikor a főhangsúlyos alany vagy valamely bővítmény a mondat élén áll. Esetünkben tehát a kézikönyv esetleg akkor javasolná a határozatlan névelő elhagyását, ha a szórend ilyen volna: *Kedvező alkalom kínálkozott*, de azt sem állítja, hogy az *Egy kedvező alkalom kínálkozott* mondat rossz volna. A kifogásolt mondatban pedig végképp nem lehet találni semmi kivetnivalót.

Az ilyen henyén megfogalmazott és alkalmazott „szabály” lehet a táptalaja az *egy* túlhelyesbítő kerülésének, vagyis újabb ún. nyelvhelyességi hiba keletkezésének. A *Nyelvművelő kézikönyv* is megjegyzi: „Az *egy* határozatlan névelő bizonyosfajta használatát régebben gyakran érte az idegenszerűség vádja, s ez sokak nyelvérzékét elbizonytalanította.” (NymKSz. 1996, 118).⁴ Amint erre Vezényi Pál cikke is példa, magukét a nyelvművelőkét is.

Nézzük meg, mit mond *egy* (pontosabban több) szintén klasszikus nyelvhelyességi kérdésről a szakképzett nyelvész és népszerű nyelvművelő, Balázs Géza! Az

idézet ezúttal nem az *Édes Anyanyelvünk*ből, hanem az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága számára kidolgozott stratégiai fontosságú „problémafelvető vázlat”-ából való.

6. Teljesedik a zűrzavar az *amely* – *ami*, *ami* – *aki* stb. vonatkozó névmások használatában. Az *amely* az élőbeszédből szinte eltűnt, az *ami* helyett használt *aki* (személyátsugárzás) logikailag levezethető, de fölösleges. A névmászavarból mondat- és szövegtani zavarok támadnak! (Balázs 2003b, 5.)⁵

Az angolszász nyelvészeti szakirodalomban utoljára a múlt század ötvenes éveiben lehetett hasonló minősítéseket olvasni. A társasnyelvészeti kutatások eredményeinek közismertté válásával mindenki számára világos lett, hogy szó sincs zűrzavarról, az azonos jelentésű, funkciójú nyelvi eszközök váltakozó használata mögött rendezettség áll, de ez csak statisztikai eszközökkel ragadható meg. Az olyan, azonos értelemben használt formák, mint pl. az *amely* és az *ami* vagy az *ami* és az *aki* ún. nyelvi változót alkotnak, az egyes változatok gyakorisága egy adott megnyilatkozáson belül pedig a mondat jelentésén túl a beszélő különféle társas és más jellemzőitől (pl. iskolázottságától, nyelvjárási háttérétől stb.), a beszédhelyzettől (ezen belül pl. a beszédpartnerek társas jellemzőitől, egymáshoz fűződő viszonyától, a tevékenység közegétől és jellegétől, azaz a beszédhelyzet formalitásától) és más tényezőktől függ, ill. függhet. Balázs Géza más helyen maga is használja a *nyelvi változó* fogalmát; néhány bekezdéssel lejjebb „szövegtani változók”-ról beszél. Az alternatív kifejezési lehetőségek nyelvi változóként való bemutatása és a zűrzavar feltételezése azonban teljességgel kizárják egymást.

Végül megemlítem, hogy annak föltételezése, hogy egy nem nyelvbotlasként elhangzott vagy leírt nyelvi forma – esetünkben az *aki* vonatkozó névmás személyek csoportjára vonatkoztatva – lehet „fölsleges”, szintén nyelvi mítosz (lásd még a 31. szemelvényt).

A vizsgált anyagban nagy számban található olyan cikkek, amelyek többértelmű nyelvi megoldásokat kárhoznak arra való hivatkozással, hogy *értelemzavaróak*, félreértést okozhatnak. Nézzünk meg erre három különböző típusú példát!

7. Van még más kötöttség is a „kötetlen” magyar szórendben. A jelző, az értelmező vagy a mellékmondat nem szakadhat el attól a mondatrésztől, amelyre vonatkozik – kivéve, ha valamely rámutató szó összeköti őket –, különben nagy félreértések támadhatnak. Például: *Két román és egy magyar férfit fogtak el az útlevílkezelők, akiket család,lopás alapos gyanújával adtak át a rendőrségnek.* (Buvári 2003.)

Nincs épeszű, magyarul jól tudó ember, aki a Buvári Márta által idézett mondatot és az ahhoz hasonlókat félreértene. Ugyanis a nyelvi megnyilatkozások értelmezésében mindig felhasználjuk a világról szerzett ismereteinket is, s figyelembe vesszük az adott beszédhelyzetből adódó fogódzókat is. Éppen ezért átfogalmazásra valójában nincs szükség, jóllehet kétségtelenül erény, ha valaki az ilyen kétértelműségeket is képes elkerülni úgy, hogy fogalmazása nem válik mesterkéltté vagy túl bonyolulttá.

8. A budapesti Skála Metro áruház oldalán hatalmas tábla tájékoztatja a vásárolókat: „A Skála Metro *mozgássérült liftje*”. Félreérthető, hiszen úgy hat, mintha a lift volna mozgássérült. Egyértelműbb lett volna a *Mozgássérülteknek fenntartott lift* felirat. (Orosz 2000.)

Ez a felirat egyáltalán nem érthető félre, ugyanis minden magyar anyanyelvi beszélő tisztában van azzal, hogy a *mozgássérült* szó csak személyre vonatkozhat, a lift pedig nem személy. Éppúgy, ahogy például az *egész busz dalra fakadt* mondatot sem szokták úgy értelmezni, hogy a kormánykeréktől kezdve a tengelykapcsolón át a kipufogóig minden alkatrésze énekelni kezdett, mert ezt az értelmezést a világról szerzett ismereteink kizárják (éppen ez teszi lehetővé a tömörítő eszközként szolgáló metonímia alkalmazását).⁶

Ha az Orosz Tamás által idézett példába mégis bele akarnánk kötni, akkor inkább a helyesírását bírálhatnánk fölül: mivel a *mozgássérült* jelző ez esetben főnév, a jelzett szóval egybe kellene írni. Ám a *Mozgássérültlift* forma annyira természetellenes, hogy a felirat készítői inkább két szóba írták. S jól tették, elvégre a helyesírás arra való, hogy megkönnyítse az emberek számára az olvasást, nem arra, hogy megnehezítse, s ezért az ilyen esetekben a „törvény”-nek a szellemét kellene nézni, nem a betűjét.

Nyelvileg viszont ezzel a kifejezéssel semmi probléma nincs, ún. jelentéssűrítő összetételről van szó, amely ugyanolyan „helytelen”, mint mondjuk a *betegszoba*, amelyről szintén elmondható, hogy nem „ő” beteg, hanem aki benne fekszik. S ugyanennyire „félreérthető” mondjuk a *locsolócső*, amely nem locsol, hanem vele locsolnak, a *váróterem*, amely nem vár, hanem benne várnak vagy a *sétálómagnó*, amely nem sétál, legfőljebb használóik „sétáltatják”; és még folytathatnánk. Az ilyen alakulatok logikai alapon való kifogásolása olyan nyelvi babona, amit hivatásos nyelvészek nemigen terjesztenek, csak a mozgalmi nyelv művelők, viszont azzal, hogy az ilyen „logikátlanságokat” kifogásoló írásoknak helyet adnak, maguk is hozzájárulnak továbbéléséhez.

9. A következő példa a birtokos szerkezet értelemzavaró szerepéről árulkodik: „A külföldi állampolgárok üzletszerű értékesítése a vásárokon, piacokon nem szűnt meg. Az elmúlt évben már a máriapócsi búcsúvásáron is nagy számban megjelentek a helyi kereskedők rovására.” A *külföldi állampolgárok üzletszerű értékesítése* bizony kétértelmű. A második mondat alapján ugyan kiderül, hogy nem emberkereskedelemtől van szó, de az újságolvasó egy pillanatig sem esne zavarba, ha így fogalmaznánk: „A külföldi állampolgárok még mindig árusítanak üzletszerűen különböző termékeket a vásárokon, piacokon.” (Minya 2003b.)

Ez esetben a kétértelműség jobban kiütközik, legalábbis ebben a kontextusból kiszakított idézetben. A másik jelentés „bevillanása” egy kicsit komikus hatást kelt, úgyhogy itt valóban célszerű lehet a mondatot másképpen megfogalmazni. Nem azért, mert ezt valaki is félreértené, hanem épp az esetleges nemkívánatos stílus hatás miatt. De ez nem nyelvi, nem is nyelvhelyességi, hanem stilisztikai kérdés. S

az is stilisztikai kérdés, hogy stílusértékét tekintve a Minya Károly által javasolt változat nem egyenértékű az eredetivel. Az eredeti forma – nem tekintve persze az esetleges humoros „mellékeffektust” – formálisabb, mint a Minya által javasolt. Márpedig ha javítunk, akkor célszerű ugyanabban a stílusrétegben maradni. (A nyelvművelőknek a stílusrétegződés és egyáltalán a változati sokféleség iránti érzéketlenségéről alább még lesz szó, lásd pl. a 20. és a 21. szemelvényt.)

A nyelvekben meglévő ambivalenciával nyelvészek, filozófusok sokat foglalkoztak; vizsgálódásuk legfontosabb tanulsága, hogy a kétértelműségek nagy része csak strukturális szempontból, „elméletileg” jelent „problémát”, a beszélők a konkrét élethelyzetben a legritkább esetekben értik félre a kétértelmű megfogalmazásokat. Ennek fényében a strukturális kétértelműség mint a helytelenítés egyedüli indoka nyelvi babona. Nézzünk meg Albert Sándor (2003, 57) tanulságos fejtegetése nyomán egy példát, amely ezt segít megérteni!

Ha egy ember azt mondja: *Az esőköpenyemet a fürdőkádban hagytam, mert még nedves volt*, a mondat strukturális szempontból kétértelmű, mégsem kételkedik benne senki, hogy az esőköpeny volt a nedves, nem a fürdőkád. „Az esőköpenynek a fürdőkádba való betevése csak akkor számít értelmes cselekedetnek, ha az esőköpeny a nedves, és nem a fürdőkád. Ez viszont már olyan különleges tudást feltételez, amelynek ott kell lebegnie a fejünkben a mondat elhangzásakor, és ez a tudás szerepet játszik az információ megértésében” (Albert i. h.). A felmérések szerint az emberek ilyenkor olyan stratégiát követnek, amely a valószínűséget mérlegetli: sokkal valószínűbb, hogy az esőköpeny volt nedves, a kád pedig száraz, mint fordítva. Ha fordítva lenne, akkor erre bizonyára a beszélő hangsúlyosan föl hívná a figyelmet. Ugyanúgy ha netán a 7. példában szereplő útlevelkezelőket tartóztatták volna le, akkor ezt a szokatlan dolgot az újságcikkben valamiképpen megindokolták volna, s ugyanakkor funkciótlan lenne a két román és egy magyar (állampolgárságú?) férfi ilyen összefüggésben való említése. (Az értelemzavarra való hivatkozásra lásd még a 48. példát!)

Ha már a 9. példa kapcsán előjött a stílus kérdése, megemlítem, hogy a vizsgált anyagban néhány olyan cikk is található, melynek szerzője azért helytelenít egy nyelvi megnyilvánulást, mert nem ismeri föl sajátos stílusértékét. A Kovács Józseftől származó alábbi példa nem igényel kommentárt:

10. Nem nyelvtani, nem helyesírási, hanem tartalmi (logikai) hiba van a szintén országosan látható és hallható reklámszövegben: *Játsszon és nyerjen!* Szerencsejátékban való részvételre, áruvételre, előfizetésre fel lehet szólítani valakit, de nyérést parancsolni nem lehet. A nyérés csak lehetőség. Így talán jobb volna: *Játsszon! Nyerhet.* (Kovács 2003.)

A következő idézetben az a figyelemre méltó, hogy a nyelvművelő, jelen esetben Graf Rezső, a bírált nyelvi megoldásnak a szerzőjét vádolja azzal, hogy nincs tekintettel a használt szavak stílusértékére:

11. Ugyancsak gyakori jelenség a mai nyelvhasználatban – különösen a fiatalok körében –, hogy nem mindig vannak tekintettel a szavak sti-

lisztikai értékére. Kirívó példa az utóbbi időben, hogy az *együttes* – *csapat* – *banda* szavakat szinonimaként használják. Íme a példák: „Azt beszéli már az egész város, újra dübörög a *banda*.” Ez egy országosan ismert együttes koncertjéről szóló híradásban hangzott el. Egy másik híradásból: „Az énekes kiszállt a csapatból. Távozása megrázta a *bandát*.” [...] [A]z igényes köznyelvben a *banda* szó 'zenekar, zenei együttes' jelentésben aligha fogadható el helyesnek. (Graf 2000.)

A következőkben nézzünk meg két „pozitív” *nyelvi mítoszt*; ezeket a nyelvészek egy része is terjeszti mind a mai napig. A „pozitív” *nyelvi mítoszok* a *nyelvi rendszer* valamely elemét, jelenségét, tulajdonságát méltatják, olyan állítva róla, ami nem igaz vagy aminek az igazságértéke nem ítélnélhető meg.

12. A magyar nyelv egyik legfőbb jellegzetessége a tömörség. (Buvári 2001.)

A magyar nyelv mint ragasztó (agglutináló) nyelv valóban képes sok olyan jelentésmozzanatot toldalékokkal kifejezni, amelyet más nyelvekben – elsősorban az elszigetelő (izoláló) nyelvekben önálló szavak hordoznak. Nyelvünknek ezt a tömörítő tulajdonságát az angol nyelv széttagoló jellegével szokták szembeállítani. Sokáig jómagam is elhittem, hogy a magyar nyelvre a tömörség különösképpen jellemző. A hitem akkor kezdett megínogni, amikor rájöttem, mennyire nehéz definiálni azt, hogy mi számít egy nyelvben egyáltalán analitikus (széttagoló) és mi szintetikus (tömörítő) megoldásnak. A magyar nyelv különleges tömörségébe vetett hitem akkor omlott össze, amikor a magyar fordításkutatók gondos összevető elemzése nyomán ráébredtem arra, amire mint végzettségemet tekintve magyar–angol szakos tanár magam is rájöhettem volna: a magyar csak alaktanában tömörítő, ellenben mondattanában sokkal „szószátyárabb” az angolnál és más indoeurópai nyelveknél, hiszen nagyon sok mindent, amit emezek egyszerű mondattal fejeznek ki, a magyar csak összetetttel képes visszaadni (lásd Klaudy 1999/2002, 82–83).⁷ Mindez persze még mindig nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a magyarban összességében mégis a tömörítő megoldások legyenek túlsúlyban, ennek egzakt kimutatása azonban – attól tartok – lehetetlen feladat.

A másik, az előzőtől nem teljesen független mítosz szerint a magyar nyelv egyedien különleges, más nyelvektől eltérő; ezt a meglátást nyelvünk külföldi csodálóinak lelkes dicséretű szavaival szokták alátámasztani. Nézzünk most meg egy magyar véleményt, Szemkeő Juditét!

13. Tudományok sem fejlődhetnek szegényes nyelvi talajon. Anyanyelvünk szerkezete gondolkodásunkat is befolyásolja. Talán éppen az egyedi logikájú, gazdag magyar nyelvnek köszönhető, hogy annyi neves tudóst adott ez a kis ország a világnak! (Szemkeő 2000.)

A valóság az, hogy a magyar nyelvben valószínűleg egyetlen olyan jelenség sincs, amelyre ne lehetne a világ több ezer nyelve közül valamelyikben (általában sokban) példát találni, nem tekintve persze a szavak, szóelemek konkrét hangalakját és jelen-

tését. Ami nyelvünket egyedivé teszi, az ezeknek a nyelvi jelenségeknek az együttes előfordulása (lásd Bárczi 1956/1980, 471–472). Csakhogy ilyen értelemben minden nyelv egyedi, még az olyan közeli rokon nyelvek is, mint a cseh és a szlovák.

Az első csokorba tartozó utolsó szemelvényben is egy közkedvelt mítosz fogalmazódik meg. Az idézet ezenkívül egy fontos módszertani kérdést is fölvet, amely jól rávilágít a nyelvművelés és a társasnyelvészet közötti mélyreható módszertani különbségekre.

14. Veszélyben az életünk? Ez a csodálatos kék bolygó? – Igen. De veszélyben a nyelvünk és a nyelvhasználat is. Nem kell ehhez, hogy Herder jóslata félemlítsen minket! Csak nézzünk körül, tartsuk nyitva a szemünk és a fülünk, ahogy több versenyző is megtette. (Bencédy 2003a.)

Bencédy József nyelvész és Lőrincze Lajos-díjas nyelvművelő úgy gondolja, hogy egy nyelv veszélyben lehet egy olyan országban, ahol hivatalos nyelvként használja csaknem az egész lakosság az élet minden területén. Ez nem így van, s ezért nyelvünk egyáltalán nincs jelenleg veszélyben Magyarországon: „a magyar teljes használati körű nyelv, funkciói a társadalmi és magánélet, a gazdaság és a politika, a kultúra és a tudomány valamennyi körére kiterjednek (Herman–Imre 1987, 530). Ami csakugyan veszélyben van, az a föntebb említett nyelvi mítoszokon alapuló nyelvművelői eszmény. Azért viszont nem kár. Más a helyzet persze a határon túli kisebbségi magyar közösségekben, ahol a magyar veszélyeztetett nyelv, ám ott sem a többségi nyelvekből átkerülő kontaktusjelenségek jelentik a veszedelmet, hanem a magyar nyelv visszaszorítására törekvő nyelvpolitika, ill. a kisebbségi helyzetből eredendően következő hátrányok. Ha netán az Európai Unióban idővel veszélybe kerülne a magyar nyelv, ugyanúgy nem a „beáramló” idegen szavak és szerkezetek fogják veszélyeztetni, hanem az, hogy esetleg kiszorul a nyelvhasználat bizonyos színtereiről (pl. egyes szaktudományok művelésének nem lesznek magyar nyelvű fórumai). Ezen azonban nyelvművelői eszközökkel nem lehet segíteni. (Lásd még a 43. szemelvényhez fűzött kommentárt!)

Az, hogy a nyelvművelés nem alkalmas a magyar nyelv „megvédésére” a határon túl vagy a kibővült Európai Unióban, nem fogyatékosága, amiképpen a mákdarálónak sem fogyatékosága, hogy nem lehet vele zoknit stoppolni. Nem arra való. A fogyatékoságot nem a nyelvművelésben kell keresni, hanem azokban a hivatásos és laikus nyelvművelőkben, akik a nyelvművelést nem arra használják, amire való. Ami pedig a jelenlegi magyarországi magyar nyelvet illeti, annak nyelvművelői eszközökkel történő „védelme” ahhoz hasonlítható, mint ha a háziasszony mákdarálóval rontana neki – az ép zokninak. (A „nyelvvédelem” kérdésére lásd még a 47. szemelvényhez fűzött megjegyzéseket!)

Ami pedig a Bencédytől idézettek módszertani vonatkozását illeti: még ha egy pillanatra elhinnénk is azt a lehetetlenséget, hogy ma Magyarországon veszélyben lehet a magyar nyelv, akkor is csacsiság föltételezni, hogy ennek megállapításához elég, ha körülnézünk, és nyitva tartjuk a szemünk és a fülünk. A nyelvi folyamatok annál sokkal bonyolultabbak, hogy a rendszertelen (vagy akár rendszeres, módszeres és hosszan tartó) megfigyelés elegendő legyen azok megragadására, leírására.

Nyelvi jelenségek, folyamatok „leírásának” módja

Mivel még a hivatásos nyelvművelők közt is akadnak olyanok, akik – amint láttuk – úgy gondolják, hogy a nyelvi jelenségek, folyamatok leírásához elegendő nyitva tartani a szemünket és a fülünket, nem csodálkozhatunk, hogy megállapításaik rendszerint nem empirikus kutatások eredményein, hanem saját megérzéseiken alapulnak. Pedig a legtöbb fontos ún. nyelvhelyességi kérdéssel kapcsolatban folytak már empirikus vizsgálatok; ezek lassan-lassan az összefoglaló jellegű, mindenki számára könnyen hozzáférhető kézikönyvekbe is utat találnak (lásd pl. a közelmúltban megjelent két reprezentatív kötetet, Kiefer [szerk.] 2003; Kontra [szerk.] 2003).

A vizsgált cikkek tanúsága szerint a légből kapott állítások nagyon gyakran a tollhegyre tűzött nyelvi jelenségek *elterjedtségével*, ennek mértékével kapcsolatosak: a szerzők többnyire vagy azt közlik – nyilván megérzésükre támaszkodva –, hogy a szóban forgó jelenség gyakori előfordulású, vagy pedig – ha nem érzik ilyennek és nem is merik ilyennek minősíteni – azt állítják róla, hogy terjed. Mindkét esetben rendszerint érzelmileg színezett, negatív értékítéletet kifejező vagy sugalló kifejezéseket használnak. Ez élesen szemben áll a társasnyelvészet tárgyilagos, empirikus kutatásokon alapuló megállapításaival az egyes változatok gyakoriságát illetően.

Természetesen nem lehet közvetlenül összehasonlítani egy társasnyelvészeti témájú tanulmányt egy „népszerűsítő”-nek szánt nyelvművelő írással. A valóban tudományos népszerűsítő irodalomban szintén előfordulnak az érintett jelenségek gyakoriságára való „fedezet nélküli” utalások. Nem is lenne ezzel olyan nagy baj, ha csak a jelenségek leírása lenne a cél, s a gyakoriságra való utalás tárgyilagos volna, mint ahogyan azt a nem nyelvművelők által írt nyelvi ismeretterjesztő írásokban látjuk (pl. Kálmán–Nádasdy 1999, Nádasdy 2003). Csakhogy a nyelvművelők a jelenségeket, amelyekről írnak, többnyire értékeli is, márpedig egy megalapozott értékítélet nem alapulhat „fedezet nélküli” becsléseken. (Az értékítéletekkel sok más probléma is van, ezek egy részéről a következő két fejezetben lesz szó.) Még nagyobb baj, hogy a gyakoriságra utaló nyelvművelői kifejezések már önmagukban is negatív értékítéletet sugallnak, így a leírás és az értékítés teljesen összemosódik. Nézzünk meg néhány jellemző példát! Az első Fodor István nyelvésztől való.

15. A külföldön élőknek gyakran szembetűnik olyasmi hazai tartózkodásuk alatt, amit az itteniek már nem vesznek észre, mert megszokták. Ez vonatkozik az élet sok dolgára, köztük az élőbeszédre is. Ha ezt teszem szóvá, az elburjánzott idegenségekkel, főként a legtöbbször helytelenül írt vagy használt angol szavakkal, cégnevekkel kellene kezdenem, de az nem fér bele e cikk kereteibe, egész kötetnyit lehetne belőlük összeszedni. (Fodor 2003a.)

Az „egész kötetnyit lehetne belőle összeszedni” többé-kevésbé ártatlan stíluselem, ám az „elburjánzott” idegenség egyértelműen negatív értékítéletet fejez ki. Ez a szó jelzőként is, állítmányként is egyik kedvelt szava a nyelvművelőknek, egyfajta nyelvművelő „terminus”-nak lehet tekinteni. A nyelvművelő „terminusok” olyan szavak és kifejezések, amelyek vagy tudományosan értelmezhetetlen fogalmakat jelölnek (pl. *nyelvtisztaság*), vagy pedig olyan nyelvi jelenségekre, folyamatokra, törvényszerűségekre

gekre, emberi tulajdonságokra, magatartásformákra stb. utalnak, amelyeknek a nyelvtudományban, lélektanban stb. megvan a maguk bevett neve (ilyen pl. az említett *elburjánzott*, melynek az *elterjedt* vagy *nagyon elterjedt* a szaktudományos megfelelője). Ettől a nyelvművelő megnevezés rendszerint épp abban különbözik, hogy érzelmileg nem semleges és negatív értékítéletet fejez ki, vagyis megbélyegző jellegű.

16. Az alábbiakban hibagyűjteményem olyan darabjait osztom meg az olvasóval, melyekről úgy érzem, az utóbbi időben mind erősebben terjednek. „A bokroknak kellemes illata van.” Helyesen: A bokroknak kellemes illatuk van. „A képzőknek nincs önálló jelentése.” Helyesen: a képzőknek nincs önálló jelentésük. Mindkét példát német–magyar nyelvtankönyvből vettem, de vehettem volna bármely más sajtótermékből, rádió- vagy tévéműsorból, hiszen hemzseg tőle mindenfajta nyelvi megnyilvánulás. (Vígh 2000.)

A *hemzseg tőle* szintén tipikus nyelvművelői „műszó”, amely kiválóan alkalmas a negatív értékítélet kifejezésére. Pedig a *Nyelvművelő kéziszótár* Vígh Erikánál enyhébben ítéli meg az idézett esetekben a számbeli egyeztetés elmaradását (lásd NymKSz. 1996, 72). A „mind erősebben terjednek” formula történeti megállapítás. Érdekes volna tudnunk, csakugyan terjed-e ez a forma, s ha igen, mennyire „erősen”, ám ennek megállapítására bizony nem volna egyszerű! A társasnyelvészek sokszor úgy próbálnak nyelvi változásra következtetni, hogy megvizsgálják, milyen a régebbi és az újabb forma gyakorisági megoszlása az egyes korosztályokban. Amennyiben a régi forma a fiatalok körében jelentősen ritkábbnak bizonyul, mint a többi korosztályban, az új forma pedig gyakoribb, fölvetik annak lehetőségét, hogy a vizsgált csoportban esetleg nyelvi változás van folyamatban. Ezt azonban nem állítják biztosan, mivel az érintett nyelvi változó egyes változatainak ilyen eloszlását másképpen is lehet magyarázni. Ezért addig, amíg a „valóságos időben” végzett vizsgálattal meg nem erősítik a „látszólagos időben” végzett vizsgálatok eredményeit, azt a feltételezést, hogy nyelvi változás van folyamatban, nem tekintik bizonyítottnak. Ennek pedig az a módja, hogy a felmérést 10, 20, 30 év múlva megismétlik; ez esetben az egyes változatokra vonatkozó gyakorisági megoszlások változásából bizonyítani vagy cáfolni lehet a nyelvi változással kapcsolatos feltételezést.

Miközben a társasnyelvészet hatalmas tudományos apparátust, szellemi tőkét és anyagi eszközöket mozgósít a nyelvi változások vizsgálatára, addig – a vizsgált cikkek tanúbizonysága szerint – a nyelvművelők saját megérzéseikre támaszkodva rendkívüli határozottsággal „képesek” megállapítani, hogy a kipécézett jelenség terjed-e vagy esetleg – ritkábban – visszaszorulóban van. Az idézett eset a korrektek közé tartozik, hiszen szerzője az „úgy érzem” formulával utal arra, hogy nem kutatási eredményekre támaszkodik, hanem saját megérzésére.

A kevésbé korrektek közül nézzünk meg egy szlovákiai vonatkozású példát, Balázs Gézának a már említett „problémafelvető vázlat”-ából!

17. Teljessé vált a bizonytalanság a helyhatározóragok használatában (különösen a határon túliak esetében). A rendszer bonyolult, nehezen elsajátítható (pl. Nagyszombaton – Nagyszombatban helyett, halmozott hiba: Romaszombaton – Rimaszombatban helyett). (Balázs 2003b, 5.)

Abban kétségtelenül igaza van a szerzőnek, hogy a rendszer bonyolult és ezért szinte minden egyes helységnév helyragozását külön-külön meg kell tanulni, nem tudni azonban, mit kell érteni bizonytalanságon, s mit jelent az, hogy ez a nyelvi bizonytalanság „teljessé vált”. A nem szlovákiai olvasó kedvéért megjegyzem még, hogy a *Roma-szombat* forma eléggé közhasználatú, tréfás elferdítése a *Rimaszombat* helységnévnek, s arra a tényre utal, hogy a városban jelentős arányban él roma lakosság.

Előfordul, hogy a nyelv művelők a pellengérré állított jelenséget egy *átfogóbb tendencia* részeként mutatják be anélkül, hogy véleményüket bármilyen érveléssel vagy empirikus adattal alátámasztanák. Az egyik ilyen tendencia a „nyelvszegényedés” és „egyszerűsödés”, amely az egynyelvű vagy stabil kétnyelvű közösségekben használt nyelvek esetében tudtommal ismeretlen még a strukturalista szemléletű történeti irodalomban is, nem beszélve a történeti társasnyelvészetről. Az, hogy a nem nyelvcserehelyzetben lévő nyelvek „szegényednének”, mítosz; „egyszerűsödés”-ről a nyelvi rendszer egy-egy részrendszerében lehet ugyan szó (pl. az angol nyelv alakítási rendszere az óangoléhoz képest kétségtelenül egyszerűsödött⁸), az azonban, hogy az egész nyelvi rendszerre nézve is beszélhetnénk egyszerűsödésről, több mint kétséges.

A másik tendencia, melynek megnyilvánulásaként a kipécézett jelenséget kezelik, a „nyelvkeveredés”. A mai kontaktológiai és társasnyelvészeti irodalom kerüli a *nyelvkeveredés* műszót, mivel azt sugallja, hogy a két nyelv együttes használata ötletszerű, önkényes (lásd az 1. szemelvényt). A nyelvi kontaktushatásnak különféle válfajai vannak, s ezek megnevezésére érzelmileg semleges, értékítéllettől mentes műszavak használatosak a szakirodalomban (pl. kölcsönzés, szubsztrátumhatás, interferencia, kódváltás stb.).

Mindkét tendenciára, a „nyelvszegényedés”-re és „egyszerűsödés”-re, ill. „nyelvkeverésre” egyaránt utalhat az átfogó „nyelvromlás” „műszó”, amely a nyelvtudományban ma már teljességgel szalonképtelen (lásd még a 23. és a 43. szemelvényhez fűzött kommentárt). Még Bencédy József (2000) is az „átlagos beszélő”-höz köti a nyelvromlás mítoszáát: „Az átlagos beszélő, az átlagos nyelvtudat csak a »hibákat« látja, ezért egykettőre kész az ítélettel: *romlik a nyelv*. Ezzel kettős hibát követ el: egyrészt nem tesz különbséget a nyelv állománya (a *langue*) és ennek mozgósítása, használata (a *parole*) közt, másrészt a hibáztatást eltúlozza, általánosítja. Ezzel szemben az a meggyőződésem, hogy a nyelv a maga sokoldalú változásában előre mozog, mert gondolkodásunk – mellyel szorosan, elválaszthatatlanul összefügg – szakadatlanul fejlődik, s nem tudna újabb meg újabb területeken előretörni, ha nem lenné meg a gondolatok kifejezéséhez szükséges nyelvi eszközöket.”

18. Visszaszorulóban a zöld terület. – Ugyanígy tűnnek el a nyelvi színek (kifejezések, stílusok, műfajok, sikeres kommunikációs technikák) is. (Balázs 2003c.)

Nyelvész körökben eléggé egyöntetű az a nézet, hogy a magyar nyelvben – akárcsak a többi nyelvben, a kihalóakat nem számítva – a nyereséglista jóval bővebb, mint a veszteséglista. Ezzel a véleménnyel még az *Édes Anyanyelvünk* hasábjain is találkozhatni. Bencédy József állapítja meg egy másik írásában (2003b) a következőket: „Nyelvünk eleven, életerős, hadd mondjam: kreatív e mai száguldó világban. Gondol-

junk csak a nagyszámú új magyar szóra (*billentyűzet, kijelző, egér, mikrosebészet, holdkomp*), melyek révén elértük, hogy nincs olyan (akár újabb) tudomány, amelyről magyarul, magyar szavakkal ne tudnánk szólni.” Bencédy írásának ez a része üdítő színt adott a nyelvünk áldatlan állapota miatti nyelvművelői sirámok tengerében.

Az, hogy egész műfajok, stílusok, kommunikációs technikák tűnének el a nyelvünkben, ahogy Balázs Géza állítja, meglehetősen merész megállapítás. Nem lehetetlen persze, hogy egy nyelvben egy-egy műfaj, stílus, kommunikációs technika fölöslegessé, túlhaladottá váljon (pl. a rendszerváltás után a kommunista pártzsargon). Kérdés azonban, milyen kutatásokon vagy legalább megfigyeléseken, következtetéseken alapul ez az állítás. Mindenesetre a zöld területek csökkenésének analógiája azt mutatja, hogy Balázs Géza – szemben Bencédy Józseffel – a mai magyar nyelvet leépülőben lévőnek látja és láttatja.

A nyelvszegényedés és a (negatív értelemben vett) egyszerűsödés (együttesen „kopás”) mítosza meglehetősen népszerűnek látszik a vizsgált sajtótermékekben, még az egykori magyar miniszterelnöktől, Orbán Viktortól is van rá példánk (Orbán 2000). Most azonban közhelyszerű megfogalmazása miatt nem ezt idézzük, hanem egy plasztikusabb, egyedibb metaforát mutatunk be, szintén a népszerű nyelvművelő, Balázs Géza tollából:

19. Mindent elönt a szemét. Egyszerűsödik, durvul, rongyolódik a nyelvhasználat. (Balázs 2003c.)

A „rongyolódás” metaforája ebben a szemelvényben „csak” a nyelvhasználatra vonatkozik, nem a nyelvre, de hát a kettő nem választható el egymástól, ezenkívül pedig a nyelvhasználat „egyszerűsödése” is bizonytalan – s alighanem bizonyíthatatlan és cáfolhatatlan – feltételezés. Más szerzőtől a *nyelvszegényedés* „műszó” használatára is van példa a vizsgált anyagban (Büky 2000). Balázs Gézának ez a megfogalmazása egyébként példa az ún. asszociatív megbélyegzésre, amelyről később lesz szó (lásd az 50–53. szemelvényeket).

Az idézett szemelvény a nyelvművelők „látteleleinek” egy további sajátosságára is rávilágít: arra, hogy megállapításaik sokszor elnagyoltak, megfoghatatlanul általánosak és teljes mértékben dekontextualizáltak, emiatt pedig igazságértékük megállapíthatatlan. Mert készséggel elismerem, hogy a mindennapi beszélt nyelv bizonyos tartományaiban, bizonyos helyzetekben elvben éppenséggel érvényesülhet valamiféle egyszerűsödési tendencia; ám kétlem, hogy például a jogi vagy mikrobiológiai szövegek nyelvhasználata egyszerűsödne, durvulna vagy „rongyolódna”. Pedig „a” nyelvhasználatba ezeknek a regisztereknek a használata is beletartozik.

Figyelemre méltó még a fenti idézetben az „egyszerűsödés”-nek negatív kontextusban való használata, hiszen más esetekben a nyelvművelők épp az egyszerűség nemes eszményének jegyében bírálják bizonyos regisztereket (elsősorban a hivatali és jogi szaknyelvet) és nyelvi jelenségeket. Ezt látjuk a következő szemelvényben.

20. A magyar nyelv egyik legfőbb jellegzetessége a tömörség. [...] A magyar nyelv egyik legfőbb értékét rontja a terjengősség divatja; ahol elég volna rag, névutót használnak: -nak/-nek helyett részére, számára, ahol elég volna a névutó, oda ragos, igeneves szószerkezetet tesz-

nek. Előtt helyett megelőzően, után helyett követően. Nem lehet felütni az újságot, bekapcsolni a rádiót úgy, hogy ne ütközne az ember legalább két „követő”-be. „A kisgazda politikus ezt követően részletesen ismertette...” Mindjárt a következő hasámban: „...merényletet követtek el ellene, és ezt követően a »családi tanács« úgy döntött...” „A budapesti ünnepséget követően...” Miért nem jó az, hogy „a budapesti ünnepség után”? (Buvári 2001.)

A nyelvújítók szemmel láthatólag épp azt kifogásolják az egyes regisztertípusokban, ami eredendően jellemző rájuk: a mindennapi beszélt nyelvel azért van bajuk, mert „egyszerűsödik”, a formálisabb regiszterekkel pedig azért, mert túlságosan bonyolultak. Buvári Márta a jelek szerint nem vette észre, hogy az általa kárhóztatott formák a legtöbb esetben nem az élőbeszédben fordulnak elő, hanem a formális stílusban: nem véletlen, hogy ő is az újságra és a rádióra hivatkozik. A formális stílus a világ minden nyelvében a hosszabb formákat kedveli. (Egészen feltűnő ez a távolkeleti nyelvekben, ahol nagyon erőteljes az udvariassági stílusrétegződés.) Ilyen alapon az *azonban* vagy a *meglehetősen* is fölöslegesen körülményeskedő, hiszen mondhatjuk úgy is, hogy *de/ám*, ill. *eléggé*, pedig tudtommal sem az egyik, sem a másik nem számít még a legortodoxabb nyelvújítók szemében sem helytelennek.

Egyébként ha az ilyesfajta terjengősség „divat”, akkor a *divat* szót is át kell értelmezni, ez ugyanis az értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása szerint '[...] koronként változó szokások összessége', ill. 'felkapott szokás, gyakorlat' (ÉKsz.² 2003, 226). Márpedig a formális stílusnak ez a jellegzetessége korántsem változik koronként, és nem valami „felkapott” szokás, hanem évezredek óta tartós gyakorlat a világnak alighanem minden nyelvében. Egy példa erre, igaz, nem a távoli múltból, csak a 19. század közepéről:

21. Türelmesnek kell lennünk, mert bizony nem könnyű elszakadni a hivatali nyelvnek sok-sok régi megrögzöttségétől. Egy igazán beszédes bizonyosságot említhetünk erre. Petőfi – tudjuk – mily forradalmian új volt a maga egyszerűségével, természetességével, költeményeiben, prózájában egyaránt. Mégis mit tapasztalunk, mikor a költő, nem a kezdő, hanem a kifejlett íróművész Petőfi azért vesz kezébe tollat, hogy hivatalos iratot fogalmazzon? Íme, így szól a nagy költőnek 1849. május 28-án kelt beadványa, melyben lemond őrnagyi rangjáról: »Alólírott a katonai pályáról a polgári életbe lép át, s őrnagyi rangját ezennel a t.c. [teljes című] hadügyminiszterium kezeibe teszi le, mely lemondás elfogadásáról oklevelet kiadatni kéri.« – Még egy Petőfi sem tudta magát függetleníteni korának -rólí meg kiadatni kéri-féle kifejezésekkel csikorgó hivatalos írásmódjától, hogyha egy miniszteriumhoz fordult. (Ferenczy 1980, 161.)

A vendég szemelvényben található idézet épp Petőfi kitűnő stílusérzékét mutatja, mert kiderül belőle, hogy költőnk nemcsak verset tudott írni, hanem hivatalos beadványt is – mindegyiket a maga szokásos és elvárt stílusában. Ezt nem vette észre Ferenczy Géza, „legnagyobb tudású, legfáradhatatlanabb nyelvújítóink egyike” (Elekfi 1980, 5).

Az *Édes Anyanyelvünk* vizsgált számaiból nem hiányzik a „nyelvromlás” rémképének nyílt megidézése sem. Nézzünk meg egy példát, amelyben Brauch Magda ezt a rémet történeti folyamatba ágyazza!

22. A kifejezésbeli hanyagság, pontatlanság, igénytelenség nem új keletű, minden időben bírálat tárgya volt (különös tekintettel a 30-as évek nyelvművelő mozgalmára), de – ami a legszomorúbb – a hibák túlnyomó többsége nemcsak megmaradt az élő nyelvhasználatban, hanem, különösen az utóbbi néhány évben, érezhetően meggyorsult a nyelvromlás, és újabban már teret nyer az írott sajtóban, a hangos hírközlésben is. (Brauch 1999.)

Tudjuk, hogy főleg azért maradtak meg a „kifejezésbeli hanyagság”-ok, „pontatlanság”-ok, s él és virul továbbra is az „igénytelenség”, mert valójában az élő nyelvhasználat természetes jellemzőiről van szó. Ez a szerző példáiból is kiderül: a „romlás virágai” közt vannak a *-tól, -től* ragos hasonlító szerkezetek (nagyobb *tőlem*), a *-t* végű igék felszólító és kijelentő módú alakjainak egybeesése, az ún. *suksük* (megírhasuk 'megírhatjuk'), a *telefon kap* kifejezés, valamint számos erdélyi magyar kölcsönző és (véltetően) interferenciajelenség. Ezekben természetesen semmi kivetnivaló nincs, különösen az általánosításnak azon a szintjén, amelyen a szerző mozog.⁹

A nyelvművelő „műszókincs” is mozgásban van. Erre utal, hogy a vizsgált anyagban a megszokott „romlás” mellett a „roncsolódás” változattal is találkozhatni, amely a „romlás”-nak egy hatásosabb, erőteljesebb szinonimája. Talán nem véletlen, hogy egy neves írónak, Szakonyi Károlynak az ünnepi köszöntőjéből származik.

23. Ha a magyarnak, mint Hubay Miklós legújabb, tragikus hangvételeű, *Elnémulás* című drámájában az északolasz vidék egyik nyelvének, a friulinak a kihalásától nem is kell félni, mert remélem, ez a veszély nem áll fönn, de a roncsolódásától igen. (Szakonyi 2003.)

Az értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása szerint a *roncsolódik* ige jelentése '(egyre inkább) darabokra töredezik, szakadozik' (ÉKsz.² 2003, 1154). Ebből következően a „roncsolódás” „műszó” nem egyszerűen helyettesíti a sok használat során kissé megkopott „romlás” szót, hanem a romlásnak egy nagyobb, mélyrehatóbb, tragikusabb mértékét jelenti.

A kétnyelvűségi, kontaktológiai, történeti nyelvészeti szakirodalom – amint említettem – a *romlás* „terminust” nem használja; maga a fogalom – valóságos és jól körülhatárolható tartalommal – a nyelvcserhelyzetekben zajló nyelvi folyamatok leírásában kap szerepet, s a *nyelvreépülés* (nyelvi attríció) műszó utal rá. Ugyanez a terminus használatos a nyelvcserfolyamat végső stádiumának leírására is. Mindennek azonban semmi köze a magyar nyelv magyarországi változataihoz. (Nyelvünk kisebbségi változataihoz, azok egyes szegmenseihez, igen, de a szerző nem ezekre gondolt.)

Amint a 17. szemelvényhez fűzött kommentárból kiderült, a vizsgált nyelvművelő írásokban sem kivétel nélküli az a vélekedés, hogy a magyar nyelv – vagy akár a „nyelvhasználat” – romlik. Idézzünk még egy megállapítást Bencédy József cikkéből!

24. [A] nyelv állományi része (szókincse és nyelvtani szerkezet) nem romlik, hanem fejlődik. Más a helyzet a sok és sokféle nyelvi eszköz egyéni használatával; itt valóban sok a gond és a javítanivaló. Csak-hogy: valóban romlásról kell beszélnünk? – Sok a gondunk, ezt el kell ismernünk, de romlásról szólni szerintem itt is elhamarkodott dolog. A bizonyítás sokoldalú megfontolást igényel. (Bencédy 2000.)

Bencédy József nemcsak azt állítja, hogy nyelvünk nem romlik, hanem egyenesen azt, hogy fejlődik. Ezen nyilván azt kell érteni, hogy gyarapszik szókincse, differenciálódik regiszterkészlete, esetleg finomulnak a kifejezési eszközei, vagyis folyamatosan alkalmazkodik az egyre bonyolultabbá váló nyelven kívüli valósághoz. Körülbélül ezt nevezték a prágai iskola nyelvészei az irodalmi nyelv intellektualizálódásának.

Ugyanakkor nem fogadható el Bencédynek az a véleménye, hogy a nyelvhasználatlaltal „sok a gond és a javítanivaló”. A helyzet valójában a következő. Minden ember egy mindennapi beszélt nyelvet sajátít el anyanyelvként. Ez áll hozzá legközelebb, ezt beszéli a legszponatánabb, legtermészetesebb módon; nagyon sok ember számára későbbi élete során is ez marad az elsődleges nyelvváltozat (vagy ahogy a társasnyelvészetben nevezik, vernakuláris). Az egyéb dialektusokat és regisztereket később „veszi birtokába”: egy részüket a mindennapi beszélt nyelvhez hasonlóan spontán módon sajátítja el, másik részüket intézményi keretek közt tanulja meg, mindenekelőtt az iskolában. A később elsajátított nyelvváltozatok közt vannak olyanok is, amelyeket ritkábban használ, azaz kevesebbet „gyakorol”, s ezért nem ismeri annyira, mint a vernakulárist.¹⁰ Előfordul tehát, hogy az adott nyelvváltozat szabályait megszegi, azaz ilyen értelemben „hibázik”. Ez általában nem okoz gondot, mert az egyes nyelvváltozatok határai lazák, elég nagy köztük az átjárhatóság, vagy ahogy szakszerűbben mondjuk: a nyelvváltozatok közvelegesek.¹¹ Éppen ezért tényleges hibáról leginkább az adott nyelvváltozat elsajátításának folyamatában beszélhetünk. Ezenkívül pedig hibának tekinthetjük az ún. megkövesedett köztesben található egyedi nyelvi megoldásokat.¹² Ha Bencédy József erre gondolt, akkor persze egyet is érthetünk vele.

Itt jegyzem meg, hogy néhány túlbuzgó társasnyelvész számára az ellenkező a probléma: úgy vélik, az anyanyelvi beszélő egyáltalán nem követhet el hibát, legföljebb nyelvbottlásként. Ezt a furcsa vélekedést¹³ az egynormájú nyelvszemlélet lapangó továbbéléseként lehet csak minősíteni (lásd Lanstyák 2002b, 207–209). Hiszen ha elismerjük, hogy a természetes emberi nyelvek rendszerint nagyon sok változatban élnek – márpedig elismerjük –, akkor azt is el kell ismernünk, hogy a beszélő nemcsak az elsődleges nyelvváltozat gyermekkori elsajátítása folyamán követhet el hibákat (a felnőttnyelvi normához viszonyítva), hanem a többi nyelvváltozat „birtokbavétele” folyamán is (azon beszélők normájához viszonyítva, akik már az adott nyelvváltozatnak kompetens beszélői). Egy folyamatot természetesen csakis az „eszményi” végeredmény fényében lehet értelmezni, a tanuló hibáit is csak így lehet javítani.

Nos, a nyelv művelő legnemesebb feladata az volna, hogy nyelvhasználati tanácsaival a beszélők számára megkönnyítse a különféle nyelvváltozatok elsajátítását és korrekt használatát, s mindezt nyelvi ismeretterjesztő tevékenységgel is segítse.

A jelenségek megítélése

A nyelv művelés közismert jellemzője, hogy a nyelvi jelenségeket *értékeli* (többnyire negatívan), valójában ezt tekinti egyik fő feladatának. Amint a csacskaságoknak ebből a válogatásából is látszik, erre – legalábbis az idézetek szerzői – nem alkalmaznak. Szemben a nyelv művelőkkel, a társasnyelvészek kínosan tartózkodnak az értékítélattól. (Ezt a tartózkodást még túlzásba is viszik, de ez más lapra tartozik.)¹⁴ Az értékelés – különösen az elmarasztaló – ritkán tárgyilagos; gyakran kísérik az értékelés hitelét rontó érzelmek, indulatok. Az eredmény szándékos vagy szándékatlan, nyílt vagy rejtett megbélyegzés. További probléma, hogy az értékelés összekeveredik a leírással, a látszólag leíró jellegű megállapítások sajátos szóhasználatukkal – amint több esetben is láttuk – rejtett értékítéletet hordoznak.

A vizsgált cikkekben olvasható konkrét nyelvhelyességi ítéletek a nyelv *strukturálistá szemléletéről* árulkodnak. A cél nem az, hogy a beszélő minél jobban boldoguljon a nyelvvel, hanem az, hogy az általa beszélt nyelv minél jobban megfeleljen az elvont nyelvi eszménynek. S bár újabban a nyelvőrök azt hangoztatják, hogy „a magyar nyelv műveléstől régóta nem idegen a nyelvi változás, a sokféle nyelvváltozat elismerése” (Balázs 2003a, 339), ez csak írott malaszt. A nyelvhelyességi ítéletek mögött nem nehéz fölfedezni a szilárd (készen kapott s változatlan, „romlatlan” formában tovább adandó) és homogén nyelv tovább élő eszményét. A beszélőnek az a dolga, hogy a tőle függetlenül létező nyelv szabályaihoz alkalmazkodjon – ezek pedig szinte mindig a standard nyelvváltozat szabályai. A szabályok pedig a nyelv művelők és a hagyományos leíró nyelvészek által állapíttatnak meg, az általánosításnak azon a szintjén, ahol eltűnik a társadalmi makro- és mikrokörnyezet, a konkrét beszédhelyzet tényezőinek sokasága, és persze maga a beszélő is.

Valóban „emberközpontú”, azaz antropológiai beállítottságú, a beszélő ember szükségleteiből kiinduló, a nyelvi produktumot a közlésaktus céljához mérő megközelítés, a kommunikatív stratégiákban való gondolkodás a „létező nyelv műveléstől” teljesen idegen. A nyelvőrök – ahogy maguk is mondják – „a nyelv ügyét” kívánják „előre vinni”, nem a nyelvet beszélő ember életét akarják könnyebbé tenni. Szemük előtt célként a nyelv „egészséges fejlődésé”-nek biztosítása, nem a beszélő ember lelki épsége és sokrétű kommunikatív szükségletei lebegnek. Az *Édes Anyanyelvünk* megvizsgált számaiban számtalan „kiszólás” árulkodik erről a szemléletmódról. Nézzünk meg ezek közül néhányat!

25. Nézzünk magunkba, nem mondunk-e minduntalan ilyeneket: nem igazán, per pillanat, nem tettünk konkrét lépéseket, nem rendelkezem elég ismerettel? (Bencédy 2003b.)

Bencédy Józsefben láthatóan föl sem merül az a lehetőség, hogy egyáltalán létezhetne olyan élethelyzet, amelyben e kifejezések valamelyikének használata helyénvaló, célszerű volna, hogy létezhet olyan beszédhelyzet, amelyben informalitásánál vagy éppen formalitásánál fogva pontosan az adott forma használata látszik célravezetőnek, vagy a beszélő a tollhegyre tűzött szavakat, kifejezéseket stb. esetleg épp nem megfelelő kontextusban, jelölt stíluselemként szeretné sajátos céljainak elérésére használni.

Hogy világosabb legyen, mire gondolok, elmondom egyik személyes élményemet. Néhány évvel ezelőtt az egyik órám után a Comenius Egyetem bölcsészkarának magyar tanszékén az egyik hallgató négy szemközt beszámolt nekem arról, hogy az utóbbi időben depresszió gyöttri, s ez a tanulmányi eredményeire is kihat. Ahogy megpróbáltam ezt a szelíd, jóra való fiút biztatni, azon kaptam magam, hogy egyetlen mondaton belül három erős csallóközi nyelvjárási jelenséget használtam. Nyelvművelő szemmel nézve nyilván megbocsáthatatlan vétket követtem el, hiszen egy magyar nyelvészeti tantárgyakat oktató egyetemi docenstől elvárható, hogy a magyar szakos hallgatóival való kommunikációjában a standard magyar nyelvet használja. Jómagam utólag arra a következtetésre jutottam, hogy a nyelvjárási beszédmódra való átváltással azt szerettem volna finoman kifejezni, hogy a hallgatóhoz, akivel beszélgetek, most nem tanárként szólok, hanem magánemberként, azaz a státusbeli különbségeket szerettem volna a nyelvjárási beszéddel háttérbe szorítani, a szolidaritás szempontját pedig előtérbe helyezni.

Egy-egy nyelvi megnyilvánulás helyénvalóságának megítéléséhez egy sor olyan tényezőt kell ismerni, amelyek esetleg kívülről nem is láthatóak, s ezért meg sem ítélnélhetőek (egy-egy „hibás” forma használata lehet például – sok-sok más lehetőség közt – allúzió is, egy régebbi közös élményre, eseményre való finom visszautalás). Ebből következően az ilyen ítéletés normális körülmények közt értelmetlen, szükségtelen és szinte biztosan kudarcra ítélt tevékenység. Kivételt elsősorban az az eset képez, amikor a beszélő az illető nyelvátváltozat elsajátításának a folyamatában van; ilyenkor természetesen az elhangzó vagy leírt hibák javítása a pedagógus, a szülő stb. részéről teljességgel indokolt, és semmi köze a megbélyegzéshez. Ennek hangsúlyozásával a társasnyelvészek adósok.

Van olyan vélemény, mely szerint a nagyobb nyilvánosságnak szánt beszéd is bírálható, sőt bírálendő. Természetesen a *beszéd-* vagy *írásmű*, komplex módon, mint nyelvi produktum megítélhető, ha kell, bírálható is, de ilyenkor nem az érintett nyelvi megnyilvánulásban előforduló különféle nyelvi jelenségek kiemeléséről, az előfordulás kontextusától való elszigetelésükről és pellengérré állításukról van szó, hanem az egész beszéd- vagy írásműnek szerves egészként való elemzéséről, az adott beszéd- vagy írásmű céljához igazított értékelési szempontok alkalmazásával. Magától értődő (ez is jó, hiszen ért + ódik visszaható képző, az ÉKsz.² is tartalmazza), hogy az értékelésnek vagy akár bíráltnak tárgyilagosságnak kell lennie, azaz a nyelvtudományban használatos terminológiát kell alkalmaznia, a sajátos nyelvművelő „szakszavak” mellőzésével.

A következő idézet azért figyelemre méltó, mert szerzője, Szakonyi Károly író a nyelvművelő szemléletet tudatosan próbálja beleoltani a jobb sorsra érdemes anyanyelvi mozgalom tagjaiba. S ezzel együtt a nyelvművelésre jellemző érzelmi viszonyulást is.

26. Akik részt vesznek a Kazinczy-versenyeken, azok soha nem állnak be a pongyolán beszélők sorába. Nem mondják azt a televíziós műsorvezetővel reggelente, hogy legyen egy jó napjuk! Nem mondják a másnapi iskolai kirándulásra, hogy időjárásfüggő, nem mondják a mozijegy-re, hogy tikett, és haragszanak a sokféle center-re, plázá-ra, nem shopingol-nak, és így tovább. (Szakonyi 2003.)

A nyelvművelő, sőt az anyanyelvét szerető ember – ezek szerint – akkor jár el helyesen, ha haragszik. Legalábbis a sokféle *center*-re és *plázá*-ra, de alighanem a *suk-súk*-re és a *nákozás*-ra is. A most következő idézetben Fodor István nyelvész és nyelvművelő néhány strukturalista és purista alapon elutasított nyelvi jelenséget említ.

27. A témák között megtaláljuk az ismert nyelvi hibákat, stílustalanságokat, a verbális vagy viselkedésbeli udvariatlanságokat. Hiányolok azonban néhány helytelen, magyartalan lexikális, szintaktikai jelenséget: az egy határozatlan névelőnek az elburjánzását állítmányi és más mondatokban [sic!] (Ez egy igazi csoda), a két számnévi alaknak a mellőzését kettő helyett [sic!] (majd kettőezerhatban), a fókuszál igealak elterjedését a szabályosabb, magyarosabb fókuszol helyett stb. (Fodor 2003b.)

A *fókuszál* igealakkal Nádasy Ádám nyelvész is foglalkozik egyik nyelvi ismeretterjesztő cikkében (1999, 264): „Az *-ál* képző termékeny, ma is gyakran járul latin – vagy ilyennek vélt – tövekhez, mint pl. *szponzorál*, *debütál*, *zsírál* vagy *fókuszál*. Ezek lateiner szívemnek nem mind tetszenek (főleg a *fókuszál* – Jupiterre kérdezem, hogy lehet a nominativus singularishoz igeképzőt ragasztani?!); de hát a nyelv nem hagyja zavartatni magát a mi iskolai emlékeinktől.” A kétféle megközelítésmód összehasonlítása igencsak tanulságos.

Nézzünk meg részletesebben egy példát egy nagyhatású nyelvi jelenség – az ún. „terpeszkedő” vagy „terjengős” kifejezések – sommás elutasítására, a használat körülményeire, regiszterbeli kötöttségére, adekvátságára (funkcionalitására) való tekintet nélkül! A „terpeszkedő”-nek bélyegzett kifejezések lényege, hogy egy igei jelentést egy névszó és egy többé-kevésbé kiüresedett jelentésű ige kapcsolatával fejeznek ki; ilyen pl. a *javaslatot tesz* a *javasol* szinonimájaként. Az ilyen kifejezések stílusértéke formálisabb egyszerű szinonimájukénál, s ezért sokuk használata a formálisabb regiszterekre jellemző. Továbbá szükség van rájuk olyankor is, amikor az igejelentést specifikálni kell, pl. az *áthidaló javaslatot tesz* helyet nem mondhatjuk azt, hogy **áthidalót javasol*. A „terpeszkedő”-nek bélyegzett névszó + ige kapcsolatok további csoportja a személytelenség kifejezésére jött létre, az ide tartozó kifejezések mintegy a nyelvünkbelől kiveszett szenvedő igemódot pótolják részlegesen, formális kontextusban, pl. *megrendezésre kerül* 'megrendeztetik'. Természetesen ezzel a kifejezési eszközzel is – mint bármelyik mással – vissza lehet élni; pl. túl gyakori használata a szöveget modorossá teheti (ami persze már stíluskérdés), de hát ez sok más, a nyelvművelők által sosem hibáztatott nyelvi eszközre is igaz.

Nézzük meg először, hogyan ítéli meg a „terpeszkedő kifejezések”-et az akadémiai nyelvművelés, utána pedig ismerkedjünk meg egy nyelvész véleményével!

28. A terjengős kifejezések többnyire szükségtelenül hivataloskodnak; a tudományos és szakmai zsargon eszközeiként pedig köntörfalaznak, fontoskodnak. Gyakori használatuk gondolati önállótlanagra, sablonosságra, olykor a személyes felelősségvállalás kerülésére vall. A terjengős kifejezések, mivel általában pontatlanok, őszintétlenek, rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben is. Egy részük ráadásul idegen-szerűség (általában germanizmus, ritkábban latinizmus). (NymKsz. 1996, 571.)

Hogyan ítéli meg ugyanezt a jelenséget a nyelvész? Aki jelen esetben nem más, mint ünnepeltünk, Zeman László. Zeman a nyelvművelők által megbélyegzett ún. terpeszkedő kifejezések használatát a szaknyelvekre jellemző nominalizálás egyik jellemző eseteként kezeli. „A nominalizálás mint nyelvtani fogalom szűkebb értelemben az igei állítmány vagy ilyen állítmányú mellékmondat átalakítását, beépülését jelenti a mondat szerkezetébe oly formán, hogy az igei tag névszói mondatrészé válik” (Zeman 1988, 1042). A szerző a tárgyalt szókapcsolatokat olyan „igei-névszói kifejezések”-ként jellemzi, „amelyekben a névszói-főnévi összetevő elvont igei jelentést képvisel, s a szerkezet modellszerű alaptípusában jelentése, legalábbis hozzávetőlegesen, megfeleltethető az adott igével”. Zeman ezt a következő példákon szemlélteti: *hatást fejt ki, hatást gyakorol* < *hat*; *vizsgálatot végez* < *vizsgál*; *kifejezésre jut* < *kifejez* (az eddig felsoroltak az ún. általános tudományos szókincs elemei); *reakcióba lép* < *reagál* ('vegyül valamivel'), *oldatba megy* < *oldódik* (ez utóbbiak a kémia speciális szókincsének tartozékai) (Zeman 1988, 1045).

A tárgyalt analitikus igei-névszói szerkezeteket Zeman is (i. h.) a pusztai igei formák jelentéstani variánsának tekinti, akárcsak a nyelvművelők, ám ebből korántsem azt a következtetést vonja le, amit amazok, hogy ti. főleg terjengősségről volna szó. A szerkezet szakszerű funkcionális jellemzése rávilágít arra, miért is van rá a szaknyelvekben szükség: „A nominális változat funkcionális többletjelentése egyrészt a főnévi tag terminus voltából (sajátregzést végez), másrészt az igei összetevő által a szabatos szaknyelvi jelölés és mondat szerkesztés megkövetelte »Aktionsart«-nak (rezgésbe hoz, kifejezésre juttat), diatézisnek (hőbontást szenved, kifejezést nyer) és igei aspektusnak (»miután elvégeztük a titrálást«) a kifejezéséből származik. De e szerkesztésmód a kettétagolt forma szórendi mozgékonyasága révén részt vesz a mondat aktuális tagolásának célszerű alakításában, s szövegi szinten biztosítja a szerkesztés egyöntetűségét (kohéziós tényező), eközben az egységes igealakokkal szemben tagolt, tehát »gerjesztett« kifejezés összetettsége-telítettsége ellenére a mondat szerkesztés átfogóbb szempontjából épp a tömör szövegezést szolgálja” (Zeman i. h.).

Azt, hogy a tárgyalt szerkezet bizonyos regiszterekhez kötődik, a nyelvművelők is észrevették: a *Nyelvművelő kézikönyv* még differenciáltan ítélte meg egyes típusait (lásd NyKk. 1985, 1007–1015), a kézisztárba már ez az árnyaltabb megközelítés „nem fért bele”. A nyelvművelő kézikönyv többek között azt is megállapítja, hogy az érintett alakulatok nagy része „voltaképpen körülírt szenvedő alak, általános alanyú, személytelen szerkezet”, s ezzel magyarázza, hogy ez a forma „az elvont, személytelen szerkesztésmódot kedvelő hivatalos nyelvben, a sajtóban, az értekező prózában, az előadói stílusban [...] és a szaknyelvben” gyakori (i. m. 1007). Ezek után azonban „nyelvünk szellemé”-ről úgy beszél, mint ami felülírhatja a szaknyelvi közlés sajátos követelményeit és szokásrendszerét, s azt sem veszi észre, hogy a szerkezet látszólagos terjengőssége ellenére a tömörítés eszközeként is használatos a szaknyelvekben:

29. Nyelvünk szelleme és a közlés szabatosága inkább a konkrét vonatkozású, személyre utaló, ragozott igealakok használatát kívánja meg, mintsem az elvont vagy személytelen szenvedő alakokét. De ezt tanácsolja a nyelvi gazdaságosság, a tömörség igénye is. A megfelelő

egyszerű ige mindenképpen természetesebb, mint a többnyire mesterkelt, ködös körülírás, és gyakran magyarosabb is. A folytonosan ismétlődő jellegtelen, tartalmatlan „segédigék” szűrítik nyelvünket, a megfelelő egyszerű igék ellenben változatosabbá és életszerűbbé teszik. (NyKk. 1985, 1007.)

Az ilyen „gleichschaltoló” megközelítéssel szemben érdemes megemlíteni, hogy a *Nyelvművelő kézikönyv* megjelenése előtt több évtizeddel végeztek már olyan statisztikai számításokat, amelyekből kiderült: bizonyos mutatók tekintetében nagyobb különbségek vannak ugyanazon nyelv eltérő regiszterei között, mint egyes önálló nyelvek között, ezeket egészsként véve, tekintet nélkül regiszterbeli tagolódásukra (Sgall [szerk.] 1964, 18).

S mit állapít meg a „terpeszkedő kifejezések”-ről a fiatalabb nyelvművelői nemzedék legnépszerűbb képviselője, Balázs Géza?

30. Régi vesszőparipa a terpeszkedő kifejezések használata, pedig egészen egyszerű tudatosítással lehetne javítani ezen a stíluson (Karcag magasságában¹⁵, festményt csinál, megrendezésre kerül, intézkedést foganatosít). (Balázs 2003b, 4.)

Két évtizeddel a *Nyelvművelő kézikönyv* megjelenése után az akadémiai nyelvművelés eljut odáig, hogy egyik emblematisz képviselője a „terpeszkedő kifejezések” használatát „vesszőparipá”-nak titulálja,¹⁶ egy kalap alá veszi a *festményt csinál*-féle beszélt nyelvi lazaságot a személytelen fogalmazás eszközeként szolgáló *megrendezésre kerül*-Hél és a hivatali nyelvi *intézkedést foganatosít*-tal, az egész „problémát” pedig „egyszerű tudatosítással” véli orvosolhatónak a „nyelvstratégiai teendőket” áttekintő, az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága számára kidolgozott „problémafelvető vázlat”-ában. Ez a vázlat valóban sok problémát fölvet.

A strukturalista szemlélet egyik legjellemzőbb megnyilvánulása a kárhoztatott nyelvi jelenségek „fölsleges”-nek vagy „szükségtelen”-nek minősítése. Amint említettük (lásd a 6. szemelvényt), az, hogy egy alkalmilag vagy rendszeresen használt nyelvi forma az adott diskurzusban vagy magában a nyelvi rendszerben „fölsleges” volna, nem más, mint nyelvi mítosz. Egy nyelvi jelenségről kijelenteni, hogy „fölsleges”, legyen az bár teljesen alkalmi, semmivel sem értelmesebb vagy tudományosabb eljárás, mint a szomszédasszonyról megállapítani: „fölsleges lilára festenie lábujjai körmét”.

A fölslegesség mítoszára számos példa található szerény adatbázisomban. Nézzünk meg egyet!

31. Ám ez a nyelvhasználat legyen tiszta, helyes, szabatos, igényes és fölsleges idegen hatásoktól mentes. (Brauch 1999.)

A jól ismert „terminus technicus”, a „fölsleges idegen szavak”-nak az ikertestvéreivel találkozunk ebben a Brauch Magdától származó idézetben. A kontaktológiai, kétnyelvűségi és történeti nyelvészeti szakirodalom nem ismeri a „fölsleges idegen hatás” fogalmát. Ez éppoly értelmetlenség, mint amilyen a „fölsleges nyelvi változás” volna, vagy mondjuk konkrétan a finnugor szókezdő *k-nak *ch*-vá, majd

h-vá való fölösleges válása veláris mássalhangzók előtt, a finnugor magánhangzóközi **k*- fölösleges zöngétlenedése és spirantizálódása stb.

Egy-egy jelenség megítélése nem feltétlenül annyira fekete-fehér, hogy csak „fölösleges”-nek vagy „szükséges”-nek lehetne minősíteni. Létezik árnyaltabb megközelítés is:

32. Ez az ige, amely az egész magyar nyelvterületen a kelleténél jóval gyakoribb, nálunk, a román hatás következtében még nagyobb teret hódított (nyilván a román nyelvművelők sem örülnek neki). (Brauch 1999.)

A *csinál* ige, amelyről a fenti idézetben szó van, nem minősítették fölöslegesnek, csupán az állapítatják meg róla, hogy „a kelleténél” jóval gyakrabban használják. Brauch Magda erdélyi önkéntes nyelvművelő hivatottnak érzi magát eldönteni, hogy a *csinál* igének mi volna a „szükséges” előfordulási gyakorisága, milyen szókapcsolatokban „szabadna” előfordulnia és milyenben nem.

Egy másik írásában ugyanez a szerző így fogalmaz:

33. Meggyőződésem, hogy a nyelvi durvaságok (és ide tartoznak a nyomdafestéket nem tűró szavak, kifejezések is!) nem érdemesek arra, hogy a stílust, a köznapi beszédet színező argóelemek közé soroljuk őket. (Brauch 2001.)

Ez az idézet azt a benyomást kelti, mintha a nyelvművelő döntené el, hogy a szavaknak egyes csoportjai (esetünkben a durva és trágár szavak) valamely regiszterhez (esetünkben a szlenghez) tartoznak-e vagy sem. Az a meggyőződés, hogy egy nyelvi elem azért tartozik egy-egy regiszterhez, mert a nyelvész vagy a nyelvművelő oda sorolja, nyelvi mítosz. A nyelvésznek vagy nyelvművelőnek nincs ilyen hatalma a nyelv fölött. A nyelvész csupán arra képes, hogy megállapítsa: a durva és a trágár szavak a szlenghez tartoznak, mert a „szlenges” beszéd szükségszerű velejárói.

A nyelvművelők strukturalista alapállásából magyarázható a *nyelvi változások* gyakori elutasítása. Erre már fentebb is láttunk példát (lásd a 4. és 6. szemelvényt). Az alábbi példa olyan nyelvhelyességi kérdés, amelynek „emberközpontú” megítélése alighanem megbotránkoztatja a nyelvművelőket.

34. A MÁV egyik városközi (IC-) járatán pillantottam meg ezt a feliratot¹⁷, és azon nyomban magamhoz is vettem, hogy intő példa gyanánt bemutathassam olvasóinknak. A német, az angol, a francia és az olasz szöveg egyaránt hibátlan, csak a magyarban éktelenkedik egy súlyos hiba. Az a hely ugyanis, ahonnan a becses lelet származik, nem helység (település), hanem helyiség (fülke, szoba, olykor terem). [...] (K. G. 2003.)

A nyelvi rendszer szemszögéből nézve azért „helytelen” a *helyiség* és a *helység* „összekeverése”, mert egészen más a jelentésük. A magyar nyelvben működő hangtani tendenciák ismeretében persze nem nehéz megmagyarázni az „összeke-

verés” okát: annak az ún. kétnyíltszótagos tendenciának (vagy Horger-törvénynek) a működése hozta létre a *helyiség-ből* a *helység* formát, amely sok más belső keletkezésű és idegen eredetű szó hangalakját is befolyásolta (pl. *uruszág* > *urszág*, ebből pedig *ország*; *halovány* > *halvány*; *azután* > *aztán*; szláv *palica* > magyar *pálca*), s máig sem szűnt meg működni (lásd a fesztelen és lezser beszédben használt olyan szavakat, mint pl. a *hejleg* ’helyileg’, *amejket* ’amelyiket’, *politika* ’politika’, *asszem* ’azt hiszem’ < *asziszem* stb.). Valószínűleg soha nem vált volna ez az ártatlan hangtani változás nyelvhelyességi kérdéssé, ha a hangalak, amely létrejött, a *helység*, nem esett volna véletlenül egybe egy másik szóéval. Ez ugyan a beszélőket láthatólag nem zavarja, hiszen a kontextusból úgyszólván kiderül, hogy a *helység* szó szobát vagy falut, várost jelent, ám annál inkább zavarja a nyelvművelőket. Pedig valójában nem történt más, mint hogy egy mesterségesen – és eléggé ügyetlenül – létrehozott nyelvújítási szót, a *helysigét* az emberek egészséges nyelvérzéke megpróbálja könnyebben ejtethetővé tenni.

Ugyan kinek származna belőle kára, ha az akadémiai nyelvművelés nem a nyelvi rendszer általuk elképzelt eszménye alapján járna el ez esetben, hanem elfogadná, hogy az átlagos – a nyelvművelők szakzsargonja szerint „igénytelen” – beszélőket a *helység* szó poliszemiája egyáltalán nem zavarja, a *helyiség* szónak szokatlan, a magyar nyelv hangsorépítési szabályaitól kissé eltérő hangalakja¹⁸ viszont igen, s „emberközpontú” döntést hozna ebben a kérdésben? S így ahelyett, hogy leszereltetné a városközi vonatokról a „botránys” feliratot, inkább felvenné a helyesírási szótárba a *helyiség* mellé – vagy horribile dictu: helyette – a *helység* változatot.

A 4. szemelvényben egy köznyelvi jelentésváltozás elutasítására láttunk példát; az alábbi szemelvény olyan példákat tartalmaz, amelyek a (könyvvel, kereskedelmi) szaknyelv és köznyelv határsávjában helyezkednek el.

35. Vásárolok valamit egy boltban. A pénztárnál megkérdezik tőlem, hogy akarok-e számlát. Amikor azt felelem, hogy erre nincs szükségem, hiszen azonnal, készpénzben fizetek, legfeljebb nyugtát kaphatok a kifizetettösszegről, úgy néznek rám, mintha idegen nyelven beszélnék, vagy kétségbe vonnák értelmi képességeimet. A magyar nyelv értelmező szótára szerint a számla „Vásárolt árucikket, teljesített szolgáltatást vagy elvégzett munkát és az érte fizetendő összeget feltüntető elszámolás, jegyzék.” A nyugta viszont „Valamely értéktárgy, rendszerint pénzösszeg átvételét elismerő irat.” A szöveg alapján egyértelmű, hogy a számla kifizetendő, tehát még ki nem fizetett, a nyugta pedig kifizetett összeg után jár.¹⁹ A jelek szerint a mai magyar kereskedelmi életben vagy elfelejtették a nyugta fogalmát, vagy összetévesztik a számláéval. (Vezényi 2000.)

Ez a jelenet érzékletesen mutatja a mozdulatlan, mumifikált „eszményi” nyelv és az élő valóság konfliktusát. Vezényi Pál az értelmező szótárból kiindulva illetékesnek érzi magát abban, hogy egy szakma műszóhasználatának a helyénvalóságát megítélje. Sőt, kétségbe vonja a kereskedelmi dolgozók szakértelmét is, amikor föl-tételezi, hogy a leggyakrabban használt fogalmak nevét „összekeverik”.

Az akadémiai nyelvművelés hivatalos álláspontja szerint a nyelvhelyességi ítéletek alapja a nyelvszokás. Igaz, nem akárkié, hanem a mintaadó beszélőké. Egy szakmában a mintaadó beszélők nyilván az adott *szakmának* a művelői, nem pedig az üzletbe betoppanó önkéntes nyelvművelő. Természetesen ha a szakmai szóhasználat kommunikációs vagy más problémákat vet föl, van értelme és haszna a kérdéssel foglalkozni – erről szól a nyelvtervezés. Ám ebben az esetben a problémát az akadémikusok vevő jelentette, nem a szaknyelv.

Nézzünk meg erre a magatartásra egy más jellegű példát! Az alábbi idézet szerzője egy olyan nyelvművelő, Láng Miklós, akit egy, a szakmájától távol eső területről szóló dolgozat anyanyelvi lektorálására kértek föl. A szakmunka szerzői Láng számos magyarítási javaslatát elutasították azzal az indoklással, hogy a kifogásolt szavak és kifejezések „a marketing és a piackutatás témakörében elfogadottak” (Láng 2003), azaz megfelelnek a leghivatottabb beszélők nyelvszokásának. A szerző ezt az érvelést így kommentálja:

36. Hitem szerint a maga szakmájában mindenki lehet „magyarító”, és azt az indoklást, hogy valamely szó a szakmában „használatos”, illetőleg „szakmailag elfogadott”, nem tudom elfogadni! (Láng 2003.)

„A magyar nyelvművelésnek van rendszerbe szedett alapelvek gyűjteménye, azaz elmélete” – állítja Balázs Géza (2003a, 340). Nem ír róla, de ezek szerint van még ezenkívül „a nyelvművelők hite”, amely bármikor felülírja ezeket az elveket. Nézzünk meg egy példát a nyelvművelői alapelvek mellőzésére a határon túli magyar nyelvváltozatok köréből!

37. Még kevésbé értjük egymás nyelvét, ha az erdélyi magyarok az anyaországok előtt ismeretlen román kölcsönszavakat kevernek beszédükbe. A *buletin* személyi igazolványt, a *blokk*, *blokklakás* tömbházlakást jelent. Ezt a két szót, sajnos, majdnem mindenki így használja (már-már modorosságnak tűnik a helyes magyar kifejezés alkalmazása). (Brauch 1999.)

A nyelvhelyességi ítéletek alapja a magyar nyelvművelés hivatalosan vallott elvei szerint – amint említettük – a művelt beszélők nyelvszokása. Erdélyben Brauch Magda megítélése szerint a kipécézett szavakat „majdnem mindenki” használja, „igényes körökben” is (ez kiderül a cikk folytatásából). Akkor miért helytelenek? Nyilván azért, mert a szerző „hite szerint” helytelenek. Egyébként a *blokk* és a *blokklakás* szó azóta bekerült az értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadásába, erdélyi és szlovákiai magyar szókészleti elemként is (ÉKsz.² 2003, 137). A *buletin* erdélyi szóként hiányzik belőle, ám minden valószínűség szerint megtaláljuk majd a hamarosan megjelenő Tolcsvai Nagy Gábor-féle új *Idegen szavak szótárában*.

A nyelvművelők nemcsak a nyelvhelyesség általános elveit nem veszik mindig komolyan, hanem a nyelvművelő irodalomban található konkrét *nyelvhelyességi útmutatásokat* sem mindig követik. Nézzünk meg erre is néhány példát!

38. Itt vannak az idegenszerűségek: ha például azt mondják egy reklámban, hogy A mami egy gondolatolvasó!, akkor ez a reklámmondat nyilván van olyan idegenszerű, hogy a virtuális nyelvtörvényünkbe ütközik az egy határozatlan névelőnek feltűnően idegenszerű használatával, még hogyha a tisztelt hozzászólók, előttem szólók itt átlagosan legalább 10–15–20 idegen szót használtak, jórészt persze nem franchise-féléket, hanem latinos gyökerű, tisztos idegen szavakat, szóval végül is nyilván nem a szavak a lényegesek, hanem az idegenszerű szerkezetek, ezek veszélyeztetik leginkább a nyelv épségét. (Kemény 1997.)

Kemény Gábor szavai az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának azon az ülésén hangzottak el, melyen a neves nyelvészek és nyelvművelők azt a kérdést vitatták meg, van-e Magyarországon szükség anyanyelvi törvényre. A Kemény Gábor által kárhoztatott reklámmondat *A mami gondolatolvasó* formában stilsztikailag alighanem valamivel kevésbé lenne adekvát, mint a névelős forma, s ellenkezik a magyar beszélők széles rétegeinek nyelv szokásával: a mindennapi beszélt nyelvi regiszterekben ugyanis az egy névelő használata állítmány előtt természetes, megszokott, ha úgy tetszik, „helyes”.²⁰ De helyes a kifogásolt a mondat a *Nyelvművelő kézikönyvtár* szerint is, melynek Grétsy László mellett épp Kemény Gábor a másik szerkesztője (NymKsz. 1996, 126). A szótár ugyanis elfogadhatónak tartja a névszói állítmány előtti egyet, „ha tartalmát tekintve az egész állítmányi szerkezet hasonlatszerű, metaforikus: ez az ember szerintem egy nulla, egy senki; »A bánat egy nagy óceán« (Petőfi; verscím)”. Ha fölteszük, hogy a reklámban szereplő Mami nem telepátiával hivatásszerűen foglalkozó okkult személy, akkor itt valószínűleg hasonlatszerű, metaforikus szerkezetről van szó, így használata nem szabadna, hogy a nyelvtörvénybe ütközzön, amely hála Istennek, azóta is virtuális maradt! (Lásd még az 5. szemelvényt!)

Egy laza műfajú írásban talán megengedhetek annyi kitérőt magamnak, hogy megjegyezzem: a *Nyelvművelő kézikönyvtár* nemcsak arra nyújt példát, hogy a szerzők a gyakorlatban elutasítják azokat a formákat, amelyeket elméletben elfogadhatónak tartanak, hanem arra is, hogy olyan formát használnak, amelyet elvben helytelenítenek. Következzen itt egy vendég szemelvény a kézikönyvtár „tényező” szócikkéből!

39. A közéleti zsargon és a sajtónyelv gyakran szükségtelenül, tudákos divatszóként alkalmazza, pl. fel kell tárnai az összes tényezőket (= okokat, körülményeket, hatóerőket, fontos mozzanatokat), amelyek ide vezetnek. Még mesterkéltbb személyre vonatkoztatva: meg kell beszélni az ügyet az összes érdekelt tényezővel (= személlyel, intézménnyel, hatósággal; egyszerűbben: az összes érdekelttel); igyekszünk megnyerni a község politikai tényezőit (= befolyásos embereit). (NymKsz. 1996, 569.)

A kézikönyvtár bevezető soraiban a szerkesztők – Grétsy László és Kemény Gábor – elmondják, hogy a kétkötetes *Nyelvművelő kézikönyv* munkálatainak befejeztével több helyen is fölmerült az igény egy kisebb, könnyebben kezelhető nyelvhelyességi kiadvány iránt, majd így folytatják: „Egy efféle nyelvművelő kézikönyvet – hangoz-

tatták az illetékes akadémiai és kiadói tényezők – nemcsak a nyelvújítás hagyományos közönsége vásárolna meg és forgathatna haszonnal, hanem az anyanyelvvél hivatásszerűen foglalkozó szakemberek [...] is.” (NymKsz. 1996, V). Távol áll tőlem, hogy az idézett mondatot bíráljam, semmi bajom vele, a formális stílusba teljesen beleillik a *tényező* szó ebben a jelentésben, én ugyan nem érzem sem tudáskosnak, sem mesterkéltnek, s eszem ágában sincs szükségtelennek minősíteni!!! Ám ezek után talán a szerkesztők nem róják föl nekem, hogy mint „az anyanyelvvél hivatásszerűen foglalkozó szakember” – vagyis célszemély – enyhén szólva kételkedem a kézikönyv (és az általa képviselt nyelvújítás) hasznosságában.

Jegyzetek

1. Az Anyanyelvújítás Szövetségének évente ötször megjelenő folyóirata. Kiadja: az Anyanyelvújítás Szövetsége.
2. A nyelvi babona az ÉKsz.² szerint „a nyelv hézagosság ismeretén, a nyelvtani szabályok félreértésén vagy önkényes értelmezésén alapuló téves (nyelvhelyességi) szabály” (2003, 80; vö. még Szepesy 1986, 10 és passim). A nyelvi mítosz fogalma ennél bizonyos értelemben tágabb, más értelemben pedig szűkebb. Tágabb, mert nemcsak a különféle nyelvi jelenségek, folyamatok „helyességével” kapcsolatos elítélő vélemények nevezhetők mítosznak, hanem más nyelvi vonatkozású, laikus vélekedések is (írásom következő részeiben több példát hozok majd az ilyenekre). Ugyanakkor szűkebb fogalom is a nyelvi babonánál, mert mítosznak csupán azokat a nyelvi vonatkozású hiedelmeket nevezük, amelyeket nemcsak a nyelvújítók szűk köre hirdet, hanem mintegy részei az adott közösség kultúrájának, vagyis a laikus beszélők is ismerik őket, beszélnek róluk, hisznek bennük (vö. Bauer–Trudgill 1998, XVI). A nyelvi mítoszok befolyásolhatják a laikus beszélők nyelvi viselkedését, így akár nyelvi változások megindulásához vagy megerősödéséhez is hozzájárulhatnak. Mint egyéb mítoszoké, erejük abban áll, hogy az emberek nem kérdőjelezik meg, s nem is elemzik őket (Langman–Lanstyák 2000, 56). A nyelvi mítoszok egy részének a nyelvészek, nyelvújítók a forrásai, más részük maguktól a laikus beszélőktől ered. A nyelvészek, nyelvújítók által meg nem kérdőjelezett laikus vélemények aztán szakmai tekintéllyel felruházva, „tudományos” köntösben kerülnek vissza a laikus beszélőkhöz. Föltehető, hogy ezek tartják magukat a legcsökönyösebben, ezek hamis mivoltáról a legnehezebb meggyőzni a hétköznapi beszélőket.
3. Bauer és Trudgill nyelvi mítoszként tartják számon azt a vélekedést, mely szerint nem szabadna megengedni, hogy a szavak jelentése ingadozzon vagy megváltozzon (Bauer–Trudgill 1998, 1–8).
4. A *Nyelvújító kézikönyvtárból* (NymKsz. 1996) és a *Magyar értelmező kéziszótárból* (ÉKsz.² 2003) vett idézetekben itt és máshol feloldottam a szövegolvasást megnehezítő rövidítéseket.
5. Vázlatról lévén szó, egyes pontok az eredeti szövegben gondolatjellel és kis kezdőbetűvel kezdődnek. Az idézetek egységes írásképe érdekében a gondolatjellet itt és máshol is elhagytam, s az első mondatot is nagy kezdőbetűvel kezdem. A második mondatban kurziváltam a véletlenül kurziválatlanul maradt *amely* szót.
6. Erre nézve nagyon tanulságos fejtegetéseket olvashatunk Szilágyi N. Sándor kognitív nyelvészeti tankönyvében (1996, 49–58), amelyek nemcsak a metonímiás szóhasználat szempontjából relevánsak, hanem a kétértelműség más típusai szempontjából is.
7. Nézzünk meg néhány mondatot Klaudy Kinga műfordítási példatárából! *He sat at the table with his chin on his hands. Ott ült az asztalnál, állát két kezére támasztotta. – For forty years he had lived strictly in accordance with the vows to his order, the Party. Negy-*

ven esztendeig úgy élt, hogy szigorúan betartotta a szerzetesi fogadalmat, amit a párt-nak tett. – *I only wish us never to be parted.* – Csak azt kívánom, hogy sohase szakadjunk el egymástól. Mühsam befahl der Alte, Hungertobel zu benachrichtigen. – Nagy nehezen megkérte Lutzot, hogy értesítsék Hungertobel (Klaudy i. m. 192, 194, 200, 202).

8. Ennek nyelvművelői megítélésére lásd a 60. szemelvényt!
9. A hasonlító határozók *-tól/-től* vonzatának megítélése nem egységesen elutasító a nyelvművelő célzatú irodalomban. Rácz Endre (1987, 3) például kifejezetten üdvözli köznyelvívé válását, egyrészt a *-nál/-nél* nagyfokú funkcionális terheltsége miatt, másrészt pedig azért, mert a két, egyébként némileg eltérő szemléletet tükröző rag váltakozó használata stílusélnékitésre is felhasználható. Jakab István (1983, 227–228) is meglehetősen elnéző a *nagyobb tölem*-féle szerkezetekkel szemben. Ami a *suksük*nek bélyegzett jelenséget illeti, ez korántsem kifejezésbeli hanyagság, s nem is pontatlanság. Számos nyelvjárásunkban ez a helyes forma, a standard nyelvváltozatban való megjelenése pedig szokványos interenciájelenség. A *telefont kap* szerkezetről nem tudni, miért helyteleníti a szerző: sem a *Nyelvművelő kézikönyvben*, sem a *Nyelvművelő kézikönyvtárban* nem találunk a *telefon* szócikkében erre vonatkozó megállapítást (NyKk. 1985, 995–996; NymKsz. 1996, 565–566). Az értelmező kézikönyvtár viszont számon tartja a *telefon* szó 3. jelentéseként, *biz* stílusminősítéssel a 'telefonhívás'-t, 'telefonbeszélgetés'-t, s példaként a következőt hozza: *telefont várok* (ÉKSz.² 2003, 1322). A jelentés a szótár első kiadásában nincs megcsillagozva (a másodikban már nincs csillag), vagyis a szótárkészítők nem helytelenítik. Ha várni lehet telefont, kapni ugyan miért ne lehetne?
10. Ezért van az, hogy a vernakuláris a variációelmélet megállapítása szerint a legrendszeresebb dialektus.
11. Ezért tűnnek a vernakulárishoz képest kevésbé rendszerszerűnek.
12. Megkövesedett köztes – vagy más szóval rekedék – akkor jön létre, amikor az adott nyelvváltozat elsajátításának, ill. tanulásának folyamata elakad, még mielőtt a beszélő teljes mértékben birtokolná az adott dialektust vagy regisztert. (Vö. Lanstyák 2002a, 92.)
13. Különösen a (felső)oktatásban is dolgozó szakemberektől furcsa ilyen véleményt hallani, hiszen ezek nap mint nap szembesülnek azzal, hogy diákjaik (hallgatóik) *folyamatosan* sajátítják el például az általuk oktatott szaknak a szaknyelvét, folyamatosan válnak képessé arra, hogy az értekező próza szokásos stílusában írjanak szeminárium i dolgozatot, tudományos diákköri dolgozatot, szakdolgozatot.
14. A *nyelvi jelenségek* értékelésére ritkán van szükség: nevezetes kivétel a nyelvtervezés, melynek célja a nyelvi változásokba való beavatkozás, ez pedig elképzelhetetlen a rendelkezésre álló alternatívák értékelése nélkül. Ezenkívül természetesen sokszor szükség van a *beszéd- és írásművek* értékelésére is, például az iskolai oktatásban, a fordítások minőségének ellenőrzésében, és más területeken is, ahol fontos tudni, hogy a nyelvi produktumok mennyire felelnek meg a velük szemben támasztott követelményeknek (pl. egy tankönyv nyelvi szempontból mennyire érthető az adott korosztály számára, egy politikus beszédmódja mennyire meggyerő a potenciális választók számára stb.).
15. Tágabb értelemben más, terjengősnek ítélt jelenségeket is a „terpeszkedő kifejezések” közé sorolnak; ezért került be Balázs Géza példái közé a *Karcag magasságában*.
16. Itt jegyzem meg: lehet, hogy csak fogalmazásbeli pontatlanságról van szó, ugyanis Balázs Géza *Magyar nyelvhelyességi lexikonjának* „terjengős kifejezések” szócikkében (2001, 205) ezt olvassuk: „A nyelvművelés rendszeres vesszőparipája a *terjengős* vagy *terpeszkedő kifejezések* ügye.”
17. OLYAN ÁLLAPOTBAN HAGYJA EL EZT A HELYSÉGET, AHOGYAN ŐN IS TALÁLNI SZERETNÉ. KÖSZÖNJÜK! (A „nyelvész-leletek, nyelv-észleletek” rovatban.)

18. Bizonyára nagyon sok olyan magyar szó van, amelyben nem vagy csak nagyon ritkán érvényesül a kétnyíltszótagos tendencia (pl. *nemiség, patika, taliga*), s még sincs velük semmi „baj”. Ez azért van, mert a hangsorépítési szabályok is „regiszterérzékenyek”. Elsősorban a mindennapi beszélt nyelv gyakran használt szavaiban hajlamos a második nyílt szótag rövid magánhangzója a kiesésre, amint a fönti mai magyar nyelvi példák is mutatják. A *helyiség* esetében ezt erősíti a létező *helység* szó analógiás hatása.
19. Ehhez a megállapításhoz egy szerkesztői megjegyzés kapcsolódik: „Ezt az alaprendszert bonyolítja az *áfás számla*, amelyet későbbi elszámolás céljára kér a vevő; ellenértékét pedig készpénzben azonnal vagy később átutalással teljesítheti. *A szerk.*”
20. Erre utalnak magyarországi és szlovákiai magyar gimnazisták körében végzett empirikus kutatásaink eredményei is, lásd Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 52.

(A tanulmány befejező részét lapunk következő számában közöljük.)

ISTVÁN LANSTYÁK

“TOMMY-ROT” IN LANGUAGE CULTIVATION LITERATURE (I. PART)

The author deals with various examples of language myths and other unscholarly statements concerning linguistic matters as well as with the stigmatization of non-standard linguistic features and their users. Most of his examples come from the articles on language cultivation published in the periodical called *Édes Anyanyelvünk* (Our Sweet Mother Tongue). Most of the authors of these articles are laymen engaged in language cultivation activities, but some of them are professional linguists who work at the Linguistic Institute of the Hungarian Academy of Sciences or teach at renowned universities, nevertheless consider themselves also language cultivators. The author of the present paper comments the “tommy-rot” in language cultivation literature mostly from sociolinguistic point of view. He concludes that “language cultivation” should limit itself to popularizing linguistic knowledge and giving counsels in matters of language use and these linguistic services should be provided solely by well-trained professional linguists.